

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОШИХ ШКОЛЯРІВ
ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти - другий (магістерський)1**

Виконала:

*студентка 6 курсу, 631 групи
спеціальності 013 «Початкова освіта»*

Чабанюк Богдана Петрівна

Керівник: доц. Мафтин Л.В.

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № ___ від ___ листопада 2023 р.*

Зав. кафедри _____ проф. Романюк С.З.

АНОТАЦІЯ

Чабанюк Б.П. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів засобами українського фольклору. - Рукопис. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 013 Початкова освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 88 с.

Робота присвячена емоційному інтелекту, як невід’ємній складовій розвитку особистості. Останнім часом у наукових дослідженнях спостерігається зростання уваги до духовних цінностей українського фольклору, які впливають на розвиток емоційної сфери дитини, сприяють особистісно-орієнтованому підходу в навчанні й вихованні. Усна народна творчість українців має потужний емоційний заряд, закладена у ній комунікативна спрямованість, виражена експресивність обумовлюють використання її засобів у процесі психолого-педагогічного впливу на дитину для збагачення емоційної сфери, розвитку мовленнєвої активності та емоційного інтелекту. Тож *мета дослідження* полягає у теоретичному обґрунтуванні розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами українського фольклору.

У кваліфікаційній роботі здійснено аналіз наукових, методичних праць з проблеми дослідження; акцентовано сучасний підхід до вивчення та визначення феномену емоційного інтелекту; розглянуто структурні компоненти емоційного інтелекту та чинники його розвитку в молодших школярів, зроблено акцент на важливості поєднання емоційного й інтелектуального аспектів; обґрунтовано роль усної народної творчості українців в розвитку емоційного інтелекту молодших школярів; запропонувати методичні поради для вчителя з розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами українського фольклору.

Ключові слова: молодші школярі, емоційний інтелект, емоційний розвиток, емоційна сфера, сприйняття, емпатія, український фольклор.

ABSTRACT

Chabanyuk B.P. Development of emotional intelligence of younger schoolchildren by means of Ukrainian folklore. - Manuscript. Master's thesis for obtaining a master's degree in the specialty 013 Primary education. - Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich. - Chernivtsi, 2023. - 88 p.

In the educational process of elementary school, the role of emotional intelligence is strengthened, it becomes necessary to develop the emotions of younger students, the ability to manage their own emotions and understand the emotional state of other people. In this regard, the determination of the factors that influence the development of the emotional intelligence of elementary school students in the educational space of the new Ukrainian school becomes important.

The oral folk art of Ukrainians has a powerful emotional charge, its communicative orientation, pronounced expressiveness determine the use of its means in the process of psychological and pedagogical influence on the child for the enrichment of the emotional sphere, the development of speech activity and emotional intelligence. Therefore, the purpose of the study is the theoretical substantiation of the development of emotional intelligence of younger schoolchildren by means of Ukrainian folklore.

Key words: younger schoolchildren, emotional intelligence, emotional development, emotional sphere, perception, empathy, Ukrainian folklore.

ЗМІСТ

ВСТУП.....5-8

РОЗДІЛ 1. РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ.....9-38

1.1. Проблема дослідження у психолого-педагогічній літературі.....9-17

1.2. Поняття емоційного інтелекту та його складові.....18-24

1.3. Усна народна творчість як засіб розвитку емоційної сфери молодших школярів.....24-36

Висновки до розділу 1 37-38

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ.....39 - 64

2.1. Дослідження стану сформованості емоційного інтелекту молодших школярів 39-44

2.2. Використання усної народної творчості як засобу розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на уроках.....44-53

2.3. Методичні засади розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами українського фольклору.....53-62

Висновки до розділу 2.....63-64

ВИСНОВКИ.....65-67

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....68-76

ДОДАТКИ.....77-88

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному динамічному світі з прискореним темпоритмом життя емоційний інтелект посідає одне із чільних

місце у житті людини. Уміння розпізнавати емоційний стан інших людей, виявляти свої емоції у певній ситуації є одним із важливих аспектів спілкування. Нова освітня політика акцентує нові підходи до навчання зростаючої особистості, перехід від школи знань до школи компетентностей, підготовки таких випускників, які здатні діяти в конкретних умовах і мотивовані на результат [57, с.12]. Реалізація цих завдань можлива за умови сформованості належного рівня емоційного інтелекту.

Особливого значення розвиток емоційного інтелекту набуває у молодшому шкільному віці. Цей віковий період особистісного розвитку людини має свої специфічні особливості й труднощі. Зміна провідного виду діяльності, соціальної ситуації розвитку ставить перед дитиною надзвичайно багато завдань. Молодші школярі повинні не лише усвідомити необхідність систематичного відвідування навчальних занять, але й важливість дотримання соціально прийнятих норм.

Дослідники зазначають, що стабільний перебіг цього вікового періоду залежить не лише від інтелектуального рівня підготовки до школи та загального розвитку пізнавальної сфери дитини, а й сформованості її емоційної сфери [70, 76].

Режим навчання, необхідність взаємодії з учителем й однолітками, зростаюче інтелектуальне й фізичне навантаження потребують від дитини уміння розпізнавати свої емоції, здійснювати контроль за їх проявом. Ця здатність характеризується таким психологічним феноменом як «емоційний інтелект». Протягом декількох десятиліть зарубіжні й вітчизняні вчені глибоко вивчали цей феномен і дійшли висновку, що для особистісного розвитку він відіграє не менше значення, ніж інтелектуальні здатності людини.

Уміння розпізнавати свої емоції, емоції інших людей, володіння навичками емоційного самоконтролю, особливо актуальне для учнів молодшого шкільного віку, оскільки саме у цей віковий період закладаються важливі структурні компоненти особистості, розвивається самосвідомість

дитини, формується стиль поведінки. Розвинений рівень емоційного інтелекту сприяє ефективному розвитку вказаних конструктів, що є важливим чинником розвитку молодшого школяра загалом. Це дозволить дітям у майбутньому краще розуміти свої почуття, керувати емоціями й адекватно реагувати на різні ситуації, що відбуваються у житті. Також це посприяє школярам краще вибудовувати комунікацію один з одним, що впливатиме на конструктивне вирішення конфліктів, успішне спілкування з однолітками.

Одним із провідних завдань освіти на сучасному етапі її розвитку є формування освіченої, всебічно розвиненої особистості, її інтелектуального, духовного й емоційного потенціалу. Значна роль у процесі розвитку емоційного інтелекту належить усній народній творчості, яка впливаючи на чуттєву сферу дитини, сприяє моделюванню форм поведінки молодшого школяра, набуттю необхідних соціальних навичок.

Вивчення молодшими школярами фольклорних текстів, допомагає забезпечити ефективність комунікативних процесів у всіх сферах навчальної діяльності, посилити виховний вплив навчання, в основі якого, згідно вимог Державного стандарту, повинні лежати гуманістичні традиції національної культури, розвиток творчого мислення, активне й цілеспрямоване залучення до духовної культури свого народу [18]. Робота з такими жанрами як казка, легенда, пісня, прислів'я і приказки, скоромовки тощо за рахунок їх експресивності, емоційного забарвлення підвищує культуру мовлення, збагачує народною мудрістю, активізує пізнавальний інтерес, сприяє розвитку емоційної сфери молодшого школяра.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати розвиток емоційного інтелекту молодших школярів засобами українського фольклору.

Завдання дослідження:

- проаналізувати психолого-педагогічну, навчально-методичну літературу з проблеми дослідження;

- розглянути структурні компоненти емоційного інтелекту та чинники його розвитку в молодших школярів;
- обґрунтувати роль усної народної творчості українців в розвитку емоційного інтелекту молодших школярів;
- запропонувати методичні поради для вчителя з розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами усної народної творчості.

Об'єкт дослідження: розвиток емоційного інтелекту молодших школярів.

Предмет дослідження: український фольклор як засіб розвитку емоційного інтелекту молодших школярів.

Для досягнення мети дослідження й вирішення поставлених завдань використовувалися **методи теоретичного** (теоретичний аналіз і синтез, конкретизація) **й емпіричного дослідження** (спостереження, опитування, констатувальний експеримент, узагальнення).

Теоретичне значення дослідження полягає у систематизації існуючих уявлень про феномен емоційного інтелекту та його розвиток у молодших школярів засобами українського фольклору.

Практичне значення: результати дослідження можуть бути використані вчителями початкових класів для проведення різноманітних заходів з підвищення емоційного інтелекту молодших школярів засобами усної народної творчості українців, а також різних занять зі школярами на тему розуміння емоцій і почуттів.

Апробація результатів дослідження:

- основні положення й результати дослідження обговорювалися на методичних об'єднаннях учителів початкових класів НВК Чернівецька гімназія № 12 «Лідер» Чернівецької міської ради;

- тези з темою «Вплив фольклору на емоційний інтелект молодшого школяра» опубліковані у тезах доповідей студентської наукової конференції

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (25-27 квітня 2023 року, с.2673-264);

Структура роботи традиційна : вступ, у якому обґрунтовано актуальність дослідження, його категоріальний апарат, методи, теоретичне й практичне значення, апробацію; два розділи: теоретичного та практичного спрямування, які містять параграфи та висновки; загальні висновки, у яких відображені результати дослідження згідно мети й поставлених завдань; список використаних джерел (90 найменувань); практично орієнтовані додатки. Загальний обсяг роботи - 88 сторінок.

РОЗДІЛ 1. РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

1.1. Проблема дослідження у психолого-педагогічній літературі

Ще у часи Античності філософи задумувалися над емоційним інтелектом, вважаючи, що мудра людина - та, яка здатна поєднати розум, логіку й емоції. Теорія ж емоційного інтелекту сформувалася в психолого-

педагогічній науці недавно. Першочергово емоції й інтелект розглядалися окремо, але усвідомлювався їх взаємозв'язок і взаємозалежність.

Зарубіжні дослідження першої половини двадцятого століття були присвячені виділенню й обґрунтуванню самого поняття «інтелект», його когнітивних складових. У цей період розробляються способи оцінки логічного інтелекту, а сама його концепція є винятково когнітивною.

Вивчення емоцій в основному проводиться відокремлено від досліджень інтелекту. Однією із перших спроб встановити взаємозв'язок між пізнавальними й емоційними процесами стала робота німецького психолога Генріха Майєра «Психологія емоційного мислення» (1908). Автор звертає увагу на те, що в логіці панує дуже вузьке розуміння природи судження. Під судження прийнято розуміти лише той акт думки, який обов'язково проектується в повне граматичне висловлювання. Тим часом, існують елементарні акти судження, що входять у сприйняття, спогади та уявлення пізнавальної фантазії.

З іншого боку, на думку вченого, помилково вважати, що ніби будь-яке уявлення є логічним судженням: ми можемо уявляти щось і не з пізнавальною метою, а почуття, що керуються спонуканнями. Звідси Г.Майєр виводить тезу про два типи мислення:

- мислення, у якому на першому плані пізнавальний інтерес як такий;
- емоційне мислення, де на першому місці стоять практичні запити - потреби почуттів і волі.

Даючи характеристику емоційного мислення, психолог вказує на той факт, що почуття пов'язані з потребами й бажанням «Я». Емоційне мислення можна поділити на афективне й вольове. Перше знаходить своє специфічне застосування в естетичному (те, що нам подобається і не подобається) й релігійному мисленні (емоційні уявлення, фантазії, судження про віру тощо).

Інший різновид емоційного мислення - вольове мислення, до якого вчений відносить акт вольового мислення у власному значенні цього слова, акти небажаного мислення й акти імперативного мислення.

Дослідження Г. Майєра показало, що емоційне мислення займає вагомe місце в розумовій діяльності людини, а в історії становлення цього поняття вчений виокремив такі періоди:

- 1) 199-1969 рр.: дослідження емоцій та інтелекту відносно обособлені;
- 2) 1970-1989 рр: у центрі уваги дослідників знаходиться взаємний вплив когнітивних і емоційних процесів;
- 3) 1990-1993 рр.: емоційний інтелект стає предметом психологічного дослідження;
- 4) 1994-1997: популяризація емоційного інтелекту;
- 5) 1998 і до нині: прояснення, конкретизація сутності емоційного інтелекту [30, с. 45].

Категорію інтелекту акцентував англійський вчений Ф. Гальтон у кінці 19 століття. Протягом двадцятого століття були піддані перевірці й аналізу такі підходи до розуміння сутності інтелекту: як здатність навчатися (А. Біне, Ч. Спірмен, С. Колвін, Г. Вудроу); як здатність оперувати абстракціями (Л. Термен, Е. Торндайк, Дж. Петерсон); як здатність адаптуватися до нових умов (В. Штерн, Л. Терстоун, Ж. Піаже). Поняття коефіцієнту інтелекту ввів у 1912 році німецький вчений В.Штерн. Ай-кю вперше був використаний у шкалі інтелекту Стендфорда -Біне (196 р.)

Знаковими для теорії емоційного інтелекту стали дослідження, проведені у 1920 році американським психологом, професором Едвардом Торндайком. Він уперше ввів у науковий обіг поняття соціального інтелекту як здатності людини розумно діяти, ладнати у стосунках з людьми.

Вивчення інтелекту продовжує американський психолог, психодіагност, розробник шкали інтелекту для дорослих і дітей Девід Векслер. Вчений висунув припущення про те, що емоційні компоненти інтелекту можуть мати вирішальне значення для досягнення успіху в житті.

Питання вивчення емоцій у другій половині двадцятого століття знайшли відображення у працях К. Ізарда. На його думку, емоція - це «дещо, що переживається як почуття, яке мотивує, організує й спрямовує

сприйняття, мислення і дію» [32, с.27]. Отже, існує взаємодія емоцій, процесів розвитку особистості і соціальних відносин, а саме: «емоція керує мисленнєвою й фізичною активністю індивіда, спрямовує її у певне русло. Коли ви охоплені гнівом, ви не кидаєтеся втікати, а коли ви перелякані, навряд чи наважиться на агресію. Емоція регулює чи, вірніше сказати, фільтрує наше сприйняття» [32, с.27].

Першочергово поняття «емоційний інтелект» було пов'язане з соціальним інтелектом. Концепція соціального інтелекту розроблена такими вченими, як Дж. Гілфорд, Г. Гарднер, Г. Айзенк. У 60-ті роки минулого століття в психології з'явилося поняття «емоційний інтелект». Так 1964 році Майкл Белдок назвав свою роботу «Чуттєвість стосовно емоційного інтелекту у трьох способах спілкування», пізніше, у 1966 році світ побачила праця Б. Лойнера «Емоційний інтелект і емансипація». У 1975 році Клод Штайнер, один із засновників транзактного аналізу, розробив концепцію емоційної грамотності й запустив програму тренінгу емоційної грамотності.

Розквіт теорії емоційного інтелекту прийшовся на 1980-ті- 1990-ті роки. У 1983 році Говард Гарднер запропонував теорію множинного інтелекту, поділивши його на внутрішній (власні емоції) та міжособистісний (емоції інших). У своїх працях вчений виявив можливість виокремлення особливих видів інтелекту, включаючи просторовий, музичний, лінгвістичний, логіко-математичний, міжособистісний, внутрішньоособистісний, тілесно-кінетичний, кожний з яких є вельми значимим для вирішення конкретних завдань.

Концепція практичного інтелекту, сформована американським психологом Робертом Стернбергом, наголошує роль досвіду й тих метакомпонентів інтелекту, що забезпечують процес регуляції вирішення проблеми та можливості оцінки соціального й емоційного видів інтелекту.

У 1988 році Рувен Бар Он у своїй докторській дисертації розглядає емоційний інтелект як «сукупність не когнітивних здібностей, компетенцій, умінь, які впливають на здатність бути успішним у відповідності до вимог і

тиску навколишнього середовища» [35, с.19], тобто, вчений розглядає емоційний інтелект як «емоційну і соціальну компетентність»; для виміру рівня емоційного інтелекту він ввів поняття емоційного коефіцієнта - IQ.

Науковий підхід до вивчення емоційного інтелекту як єдиного цілого бере свій початок з 1990, - публікації впливової статті «Емоційний інтелект» американських психологів Пітера Саловея і Джона Майєра яка фактично визначила усе сучасне розуміння емоційного інтелекту. Після цієї статті теорія емоційного інтелекту привернула велику увагу, з'явилося чимало публікацій на цю тематику.

Першочергово автори визначили емоційний інтелект як «здатність відслідковувати власні й чужі почуття, розрізняти їх і використовувати цю інформацію для спрямування мислення і дій» [36, с.11].

Пізніше вченими було запропоноване інше визначення поняття: «здатність переробляти інформацію, яка міститься в емоціях: визначати значення емоцій, їх зв'язки одна з одною, використовувати емоційну інформацію у якості основи для мислення й прийняття рішень» [36, с.11-12].

Популяризував поняття журналіст Деніел Гоулман, видавши у 1995 році науково-популярну книгу «Емоційний інтелект». Автор описав історію розвитку теорії емоційного інтелекту, дав огляд новітніх наукових уявлень про емоційний інтелект і навіть представив власну модель емоційного інтелекту, яка згодом отримала назву змішаної моделі. Розкриваючи зміст емоційного інтелекту, Д.Гоулман запитує: «Які чинники спрацьовують, наприклад, коли люди з високим IQ зазнають невдачі, а ті, що мають відносно скромний його показник, хоч як це дивно, виявляються успішними?...Я переконаний, що причина найчастіше у так званому емоційному інтелекті, який включає в себе самоконтроль, ініціативність і наполегливість, а також здатність до само мотивації. Цим навичкам...дітей можна навчити, подарувавши їм тим самим можливість ефективніше розпорядитися інтелектуальним потенціалом, який їм достався у генетичній лотереї» [15, с. 41].

На зламі двадцятого-двадцять першого століття спостерігається перехід від суто наукового трактування поняття емоційний інтелект до розширено популярного, його починають широко використовувати у сфері бізнес-технологій, менеджменту, навчання, реклами тощо. Одночасно виникають чисельні методики оцінки й технології підвищення рівня EQ, досліджується його взаємодія із суміжними феноменами.

У 2004 році, узагальнюючи й аналізуючи наукові підходи до емоційного інтелекту, Р. Робертс, Д. Меттюз, М. Зайндер зазначають: «у широкому сенсі до емоційного інтелекту відносять здатності до ідентифікації, розуміння емоцій, керування ними» [36, с.83]. Вчені виділяють низку конструктів, що зумовлюють ефективність його функціонування. До них відносять темперамент, який обумовлює протікання нейронних процесів, що керують увагою; когнітивні структури, що задають час реакції, робочу пам'ять, роботу окремих модулів системи переробки інформації; впевненість у своїй емоційній компетентності, що забезпечує саморегуляцію; емоційні знання і навички, що допомагають успішно поводити себе у певних ситуаціях.

Ми погоджуємося із думкою дослідників, що висунули ідею мультифакторної визначеності розгортання в окремої людини означеного феномена і його залежності як від біологічних, так і від соціальних впливів [30; 35]. Біологічні фактори втілені у психофізіологічних характеристиках індивіда. Відповідно, можна позначити два механізми, що детермінують емоційний інтелект особистості - загальну емоційність і когнітивні здібності.

До внутрішніх чинників емоційної стійкості / нестійкості, на думку О.Боковець, можна віднести емоційну/ фізіологічну реактивність (збудженість); властивості нервової системи людини; набуті людиною у процесі життя емоційні властивості [5, с.69].

В останнє десятиліття в науковому дискурсі відбувається осмислення значимості емоційного інтелекту. Відомий американський консультант у сфері менеджменту, спікер, автор книги «EQ. Емоційний інтелект на практиці» (2019 р.) Джастін Барісо наголошує на тому, що емоційний

інтелект - це уміння заставити емоції працювати на вас. Коли людина піддається критиці, у неї є декілька варіантів, як на це реагувати: захищатися, шукати виправдання, мінімізувати проблему, перекласти вину на когось. Коли в людини розвинений емоційний інтелект, вона робить правильний вибір: «Моя мета проста. Я хочу, аби емоції працювали на вас, а не проти вас» [41, с.84].

Дж. Барісо радить звертати увагу на деталі спілкування, на слова, мову тіла, аби навчитися розуміти іншого. Це допоможе не лише краще розбиратися в людях, в типах особистості, але й побачити зворотній зв'язок - як сприймають інші ваші думки, ваш стиль спілкування.

Серед новітніх досліджень емоційного інтелекту є достатньо багато методичних, практикоорієнтованих книг, посібників з його розвитку і застосування на практиці. Однак варто зазначити й те, що не всі автори науково обґрунтовують використання методів і прийомів, які пропонують, а міркування про роль емоційного інтелекту в житті людини підмінюють собою дослідження, власне, цього явища.

У вітчизняній психолого-педагогічній літературі питання емоційного інтелекту розглядається у теоретичному та практичному плані. Теоретико - методологічні засади проблеми емоційного інтелекту висвітлюються у таких напрямках:

- емоційний інтелект, його структура та передумови розвитку: І.Н. Андреева: «Передумови розвитку емоційного інтелекту» (2007), Л.П. Журавльова «Психологія емпатії» (2007), Н.В. Коврига: «Емоційний інтелект. Концептуалізація поняття, основні функції» (2003), Л.О. Колісник «Проблема емоційного інтелекту в історії розвитку філософсько-психологічної думки» (2013), О.О. Лелюх-Степанчук: «Емоційний інтелект як проблема психологічної науки» (2018), В.В. Москаленко В.В., К.В. Максьом К.В.: «Емоційний інтелект: характеристика феномену та його структурні складові» (2019), Е.Л. Носенко: «Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної

свідомості» (2012), Л. Ракітянська: «Становлення та розвиток поняття «емоційний інтелект»: історико-філософський аналіз» (2018), О.М. Собченко: «Здібності у структурі емоційного інтелекту як фактор формування особистості» (2010), С.А. Челало: «Емоційний інтелект у контексті розвитку особистості» (2015), Шпак М.: «Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень» (2011);

- емоційна сфера людини: С.О. Біда: «Базові емоції: поняття та види» (2012), Т. Кириленко: «Емоційні переживання в процесі самореалізації особистості» (2010), В.П. Москалець: «Емоційні процеси і стани» (2020), О.Я. Чебикін : «Становлення емоційної зрілості особистості» (2009);

- вікові особливості емоційної сфери молодших школярів аналізуються в роботах: В.В. Зарицька: «Вікові передумови розвитку емоційного інтелекту особистості» (2011), Є.В. Карпенко: «Емоційний інтелект як фактор особистісного життєздійснення» (2017), Л.І. Магдасюк: «Теоретико-методологічний аналіз особливостей розвитку емоційного інтелекту у молодших школярів засобами ігрових технологій» (2022);

- емоційний інтелект як ресурс: Г. Березюк «Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості» (2003), О.І.Буковець: «Емоційний інтелект як ресурс психічного здоров'я» (2022), М.М. Лабач: «Емоційний інтелект як передумова успішного розвитку особистості» (2016), Е.Л. Носенко: «Емоційний інтелект як чинник досягнення життєвого успіху» (2016), А. Чернявська: «Емоційний інтелект – запорука успішного навчання» (2012), А.Г. Четверик-Бурчак: «Емоційний інтелект як чинник успішності вирішення головних життєвих завдань» (2013);

- діагностика емоційного інтелекту: С.П. Дерев'яно «Методичні засоби діагностики емоційного інтелекту» (2018), С.Л. Коробко: «Нова українська школа: діагностична та корекційно - розвивальна робота з молодшими школярами» (2021);

У методично-практичних аспектах розвитку емоційного інтелекту молодших школярів доцільно виокремити такі тематичні блоки досліджень:

- розвиток емоційного інтелекту молодших школярів: О.Вашуленко: «Емоційно-ціннісна складова у структурі читацької компетентності молодшого школяра» (2013), О.Л. Весна «Розвиток емоційного інтелекту на уроках музичного мистецтва» (2018), С. Вірста: «Формування емоційного інтелекту на уроках літературного читання в початковій школі» (2022), Т.М. Котик: «Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи» (2020), С. Луців: «Формування емоційного інтелекту на уроках української мови у початковій школі» (2022), І.М. Матійків: «Тренінг емоційної компетентності» (2012), О.М. Мельник: «Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів» (2020), Ю. Михайленко: «Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів на уроках читання» (2020), Г.В. Підлужна: «Розвиток емоційної сфери молодших школярів на уроках літературного читання» (2017), Ю.Ю. Савченко: «Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку» (2014); Р. Шпіца, Н. Коваль: «Розвиток емоційного інтелекту учнів початкової школи в контексті мистецької освіти» (2021);

- український фольклор як засіб розвитку емоційного інтелекту молодших школярів: М.В. Вацьо: «Український дитячий музичний фольклор у художньому розвитку молодших школярів» (2015), М. Гагарін: «Виховний потенціал українського фольклору щодо розвитку особистості» (2018), О.Л. Музика: «Розвиток здібностей молодших школярів засобами усної народної творчості» (2016), А.М. Літвінчук: «Розвиток емоційного інтелекту у молодших школярів з легкими інтелектуальними порушеннями засобами казко терапії» та ін..

Усі ці дослідження дозволяють глибше зрозуміти особливості поняття емоційний інтелект як здатність особистості розпізнавати, розуміти й керувати своїми і чужими емоціями, використовувати ці знання у якості основи для мислення й прийняття рішень. Однак, як бачимо, у психолого-педагогічній літературі проблема розвитку емоційного інтелекту засобами

усної народної творчості залишається ще недостатньо розробленою, що й зумовило актуальність нашого дослідження.

Аналіз сучасного стану проблеми дослідження феномену емоційного інтелекту дозволяє зробити висновок про те, що EQ є своєрідним регулятором цілісного стану психіки людини і проявляється на усіх рівнях її функціонування - фізіологічному, психічному, особистісному. Це ставить перед дослідниками проблему розгляду EQ як інтегративної, системоутворюючої властивості особистості, що характеризує процес становлення особистості, й, відповідно, визначає вектор вивчення чинників і умов, що детермінують процеси його формування і функціонування.

1.2. Поняття емоційного інтелекту та його складові

Емоційний інтелект є одним із найбільш популярних понять останнього десятиліття. Експертами Всесвітнього економічного форуму у 2020 році його внесено до топ-10 найбільш важливих навичок людини.

У сучасному суспільстві проблема компетентності в розумінні й вираженні емоцій стоїть доволі гостро, оскільки культ раціонального відношення до життя набуває усе більше прихильників, що, на думку вчених, у принципі суперечить психофізіологічним і соціальним особливостям та потребам людини. Багато вчених підкреслювали соціальний зміст емоцій, відзначаючи, що суспільство, яке піклується про вдосконалення розуму, припускається помилки, бо людина більше є людиною в тому, що вона відчуває, ніж те, що думає [30;35;41]. Дійсно, культ раціональності й високий освітній ценз не можуть сприяти розвитку гуманістичного світогляду й емоційної культури людини.

Відомо, що відмова від емоцій веде до їх витіснення з свідомості, у свою чергу неможливість психологічно осмислити, пропрацювати емоції може породжувати різноманітні негативні наслідки, починаючи від

психосоматичних розладів і закінчуючи девіантною та делінквентною поведінкою, оскільки емоційні проблеми з особливою силою проявляються в людей з пониженим рівнем самоконтролю. Вирішенню цих проблем могла би посприяти цілеспрямована робота з розвитку в індивіда «емоційної мудрості», тобто, тієї здатності, яка спочатку в зарубіжних, а згодом і у вітчизняних дослідженнях була названа емоційним інтелектом.

Саме поєднання понять «інтелект» і «емоції» викликало чимало дискусій у науковому співтоваристві. На думку деяких авторів, по-перше, «інтелект» у даному випадку є недоцільною метафорою, яка вводить в оману, і її потрібно замінити поняттям «компетентність», а по-друге, інтелект визначається як здатність, але «ніяких унікальних здібностей, пов'язаних з емоціями, не існує» [32, с.26].

У залежності від того, які чуттєві переживання викликають емоції (приємні чи неприємні), їх поділяють на позитивні й негативні. Позитивні емоції створюють оптимальні умови для активної діяльності, стимулюють пізнання світу. Емоції допомагають дитині засвоювати навчальну інформацію, беруть участь у творчій діяльності, в розвитку мислення, інтелекту. Негативні емоції заставляють уникати негативних чи шкідливих впливів, захищають і оберігають дитину. Однак варто зазначити, що надмірний вплив негативних емоцій руйнує психіку та мозок людини. Вченими доведено, що емоції впливають на функції органів людського організму й, відповідно, впливають на її здоров'я. Відсутність емоцій приводить не лише до пасивності розумових процесів, але й до рухової пасивності [1; 5].

Отже, значна частина вчених розглядає емоційний інтелект як здатність особистості розпізнавати й розуміти свої й чужі емоції, здатність керувати своїми й чужими емоціями, використовувати ці знання як основи для розуму й прийняття правильних рішень.

Слово інтелект у цьому понятті з'явилося не випадково, вчені зазначають, що скоріше всього це була відповідь на нездатність тестів на IQ

передбачити успіх людини у житті. Психологи, що досліджували природу емоцій, прийшли до висновку, що успішними люди стають перш за все з-за свого вміння ладнати з людьми, а вже потім завдяки своєму інтелекту. Сам же тест на IQ не враховував ці здатності.

IQ - це міра інтелектуальних, логічних, аналітичних і розумових здібностей людини; має справу з просторовими, вербальними, математичними й візуальними вміннями.

Коефіцієнт інтелекту вимірюється кількісно й визначається, наскільки легко ми навчаємося новим речам, як утримуємо й пригадуємо інформацію, уміємо зосередитися на завданнях, звертаємося до чисел, включаємося у процес мислення, вирішуємо проблеми, думаємо абстрактно й аналітично. Якщо ваш рівень інтелекту більше 100, то це значить, що у всіх вище перерахованих навичках ви доволі успішні. Однак є такий парадокс, що люди, які досягли такого рівня інтелекту, при цьому бувають зовсім не пристосовані до життя. Це не значить, що IQ не має ніякого значення для успіху людини в житті. Усі ці навички є надзвичайно важливими: мозок постійно удосконалюється, розвивається, людина може знаходити несподівані рішення тощо. Однак, існує ще й нервова система, тому навіть найвищий рівень інтелекту не допоможе, коли людині не вдається справитися зі своєю психікою, своїми емоціями.

Як самостійний науковий феномен емоційний інтелект має свою структуру. Як уже зазначалося, перша і найбільш відома модель емоційного інтелекту була розроблена П.Саловеем і Д. Майером, ними і був введений, власне, в науку й сам термін емоційного інтелекту.

Емоційний інтелект пояснювався як складний конструкт, що складався із здібностей трьох типів: два компоненти в ідентифікації та вираженні емоцій: власні емоції (вербальний і невербальний субкомпоненти); чужі емоції (субкомпоненти невербального сприйняття й емпатії); регуляція своїх і чужих емоцій; компоненти гнучкого планування, творчого мислення,

перерозподіленої, спрямованої ї уваги й мотивації у використанні емоційної інформації в мисленні й діяльності.

У світлі цих уявлень емоційний інтелект трактується, як здатність ідентифікувати інформацію, що міститься в емоціях: визначати значення емоцій, їх зв'язки між собою, використовувати інформацію як основу для розумових дій і прийняття рішень.

Дещо інший погляд на емоційний інтелект бачимо в моделях Р. Бар-Она і Д. Гоулмана. Останній у своїй книзі «Емоційне лідерство. Мистецтво керування людьми на основі емоційного інтелекту» доводить, що найбільш ефективними у своїй діяльності є ті люди, які поєднують розум і почуття. Вчений бачить емоційний інтелект як можливість глибоко зануритися у світ своїх емоцій, щоб відчувати їх, осягнути, а також як необхідність раціонального аналізу емоцій і на цій основі прийняття адекватного рішення.

Д. Гоулман виокремлює чотири основні складові емоційного інтелекту:

- самоконтроль (приборкання емоцій, відкритість, активність, воля до перемоги, ініціативність, оптимізм);
- самосвідомість (емоційна самосвідомість; адекватна самооцінка, впевненість у собі);
- соціальна чуйність (співпереживання, ділова обізнаність, превентивність);
- емпатія і навички стосунків (здатність розуміти й розділяти почуття інших, бачити речі з точки зору іншого, а не лише із власної; емпатія дозволяє проявити турботу й співчуття до інших людей, краще взаємодіяти й будувати стосунки) [5, с.25].

Аналізуючи кожен із цих складових, вчений наголошує на тому, що керування емоціями - це важлива і потрібна навичка, яку можна напрацьовувати й розвивати., необхідно знаходити й розвивати якості, які б дозволили людині бути успішною в будь-якому виді діяльності, яку вона собі обрала.

Рувен Бар-Он у структурі емоційного інтелекту виокремив внутрішньо особисту сферу, міжособистісну сферу, сферу адаптивності (пристосованості), сферу керування стресом. Найбільш характерним для цієї структури є виділення такого поняття як асертивність (самотствдження) - здатність відкрито висловлювати свої думки й почуття, бути послідовним, уміти захищати свою точку зору. Важливим також є така характеристика, як уміння керувати стресом, оскільки здатність залишатися врівноваженим, спокійним, зосередженим, конструктивно протистояти несприятливим обставинам і деструктивним емоціям, забезпечує у подальшому емоційну стабільність.

Говард Гарднер структуру емоційного інтелекту поділяв на два великі блоки: внутрішньо особистісний і міжособистісний. Перший, внутрішньо особистісний, включає уміння усвідомлювати свої емоції й керувати ними; визначати джерело й причину виникнення емоції, її призначення і можливі наслідки розвитку, ступінь її корисності в конкретній ситуації й відповідно до цього спосіб її регулювання; до цього вміння відноситься здатність викликати в себе емоцію, яка необхідна у тій чи іншій ситуації.

Міжособистісний блок включає в себе відповідно усвідомлення емоцій інших й керування емоціями інших людей; можливість розуміти емоції, що відчувають інші за їх вербальною і невербальною поведінкою; диференціювати істинні й хибні прояви почуттів інших людей, визначати зміну інтенсивності емоції й переходи від однієї емоції до іншої; уміння визначати можливу причину виникнення емоції в іншій людині й припускати наслідки її розвитку, зміну емоційного стану іншої людини тощо.

Гармонійний розвиток особистості починається з усвідомлення своїх позитивних і негативних якостей. Тому найголовнішою категорією у структурі емоційного інтелекту є самосвідомість, оскільки лише особистість з високим рівнем самосвідомості може пізнати себе, зрозуміти свої емоції [53]. Для дитини рівень самосвідомості багато в чому визначається її взаєминами з батьками. Ось чому так важливо допомагати дитині аналізувати

себе (без суб'єктивних оцінок), аби у подальшому житті вона могла більш ефективно й об'єктивно оцінювати себе. Тож емоційний інтелект має когнітивно-оцінну функцію.

У тісному взаємозв'язку з усвідомленням і оцінкою свого емоційного стану знаходиться контроль над ним. Цінність цієї здібності очевидна: така дитина не ображається на будь-яку дрібницю, не починає битися зі своїм кривдником, їй більш легко адаптуватися серед однолітків, оскільки вони віддають перевагу в спілкуванні саме з толерантною дитиною, а не надмірно забіякуватою й агресивною. Відповідно, ця здатність допомагає краще пристосуватися до взаємодії з людьми, однолітками, тож можна говорити про адаптативну функцію емоційного інтелекту.

Адаптативна функція емоцій тісно пов'язана з потребами людини, найбільш актуальною серед них є потреба спілкування, взаємодії з людьми, бути ними прийнятим, визнаним. Розвинений емоційний інтелект реалізує цю потребу якнайкраще, сприяючи виробленню в людини комунікабельності (здатність наладити стосунки з іншими людьми таким чином, аби це було вигідно для обох сторін) й відкритості (здатності будувати довірливі стосунки) [3; 4].

У більш старшому віці усвідомлення своїх емоцій і контроль над ними стає ще більш необхідною якістю, оскільки сприяє не просто встановленню гарних стосунків з людьми, але й кращому навчанню, а згодом і кар'єрним успіхам.

Будь-які емоції несуть інформацію, позитивну чи негативну, і головне, що ця інформація впливає на мислення, тому потрібно її враховувати, аби ефективно вибудовувати стратегії поведінки.

Здатність до емпатії є ключем, за допомогою якого дитина відкриває для себе не лише світ своїх, а й чужих емоцій і почуттів. Розвиваючи в дитини емпатію, ми формуємо особистість, здатну коректувати свою поведінку не лише з урахуванням власних інтересів, але й інтересів інших. Емпатична здатність індивідів зростає з життєвим досвідом; успішне

виховання емпатичної поведінки дитини можливе на основі розвитку творчої уяви [24,с.39]. Таким чином, емоційний інтелект виконує своєрідну пізнавальну функцію.

Емоційний інтелект тісно пов'язаний з центральними особистісними новоутвореннями, самосвідомістю, особистісною ідентичністю, представляє собою одну із мотиваційних систем людини, у ньому представлені особистісні сенси. Емоційність визнається ключовим чинником, що обумовлює життєвий успіх, при чому, більш суттєво, ніж інтелект [22, с.261].

Правильно сформований в дитини емоційний інтелект дає їй можливість позитивного відношення до довкілля, до інших людей, самої себе, як людини, здатної самостійно визначати свої життєві пріоритети й активно діяти у напрямку їх досягнення. Тож функціональною особливістю емоційного інтелекту, головним чином, є самосвідомість, яка є однією із центральних у структурі емоційного інтелекту, з якої випливає когнітивно - оцінна функція.

Тісно пов'язані між собою також функції контролю й адаптації. Молодший школяр, який у достатній мірі вміє контролювати свої емоційні прояви, легше адаптується серед однолітків, досягає успіхів у навчанні.

Отже, узагальнюючи вищезазначене, відзначимо, що під емоційним інтелектом розуміється емоційно-інтелектуальна діяльність особистості, що включає сукупність особистісних емоційно-соціальних здатностей, які формують такі уміння: долати тиск навколишнього середовища; структурувати поведінку, опираючись на власні почуття, бажання і потреби; розпізнавати репрезентовані емоції; керувати емоційною сферою на основі конгруентності розумових операцій й емотивно-чуттєвої сфери.

1.3. Усна народна творчість як засіб розвитку емоційної сфери молодших школярів

Емоційна сфера - складне й багатогранне поняття. Для кожної людини емоційна сфера займає своє місце у структурі особистості. Її формування

залежить від багатьох природних чинників: темпераменту, емоційної стійкості, збудливості; прояв емоцій у поведінці залежить від мотивів людини.

Емоційна сфера складається із декількох компонентів і включає емоції, почуття, прихильності, настрої. Вона є невід'ємною складовою розвитку молодшого школяра, оскільки будь-яка взаємодія не буде результативною, коли її учасники не здатні, по-перше читати емоційну палітру іншого, а по-друге, керувати своїми емоціями. Розуміння своїх емоцій і почуттів також є важливим моментом у становленні зростаючої особистості.

Розвиток дитини - не лише «механічна сукупність різного роду інтелектуальних, вольових і емоційних функцій, а складне, цілісне утворення, яке складається із низки взаємопов'язаних рівнів регуляції поведінки й характеризується системним підпорядкуванням мотивів діяльності дитини» [30, с.24]. Розвиток мотивів тісно пов'язаний з розвитком емоцій. Емоції відіграють певну роль в реалізації конкретних мотивів окремих видів діяльності, так і у формуванні нових мотивів більш високого рівня, таких як пізнавальний, моральний, трудовий. Проблема розвитку емоційної сфери й виникнення мотивів як регуляторів діяльності й поведінки дитини є однією із найбільш важливих і складних психолого-педагогічних проблем, оскільки дає уяву не лише про загальні закономірності розвитку психіки дитини і її окремих сторін, але й про особливості становлення особистості молодшого школяра.

В учнів молодшого шкільного віку спостерігається послаблена здатність до ефективної саморегуляції, емоційні проблеми проявляються з особливою силою й виразністю. Деструктивний вплив невміння справлятися зі своїми почуттями й емоціями може бути найрізноманітнішим: від проблем в комунікації з дорослими й однолітками, до зниження успішності в школі.

Разом з тим саме молодший шкільний вік є сензитивним періодом у розвитку емоційного інтелекту. Цей період характеризується особливою вразливістю, сприйнятливістю, навіюваністю, чуйністю [25]. Емоції

відіграють важливу роль у формуванні в дитини способів і прийомів оволодіння діяльністю, у значній мірі визначають ефективність навчання у вузькому сенсі слова (як засвоєння), а також беруть участь у будь-якій творчій діяльності дитини, у розвитку її мислення.

Одним із потужних засобів розвитку емоційної сфери дитини є народна культура. Фольклор рідного народу є своєрідним фундаментом розвитку дитини як особистості. Про важливість долучення дитини до культури свого народу написано багато, оскільки звернення до народної спадщини виховує кращі моральні, патріотичні, естетичні, громадянські почуття дитини. Фольклор тісно пов'язаний із народною педагогікою, оскільки у цікавій формі передавав підростаючому поколінню естетичні, моральні, трудові ідеали [47].

Існує багато визначень феномену фольклору. Його трактують як найдавнішу форму суспільної свідомості у найбільш концентрованому вигляді й у вигляді стійких формул, які віддзеркалюють образи й відношення соціально культурного філогенетичного досвіду, а також сам процес цього відображення, специфікою якого є імпровізаційне відтворення стійкої форми обряду. Нам імпонує узагальнення М.Лановик та З. Лановик, подане в підручнику «Усна народна творчість»: «Фольклор - це художнє відображення дійсності у словесно-музично-хореографічних і драматичних формах колективної народної творчості, нерозривно пов'язаної з життям і побутом. У ній відбито світоглядні, етичні й естетичні погляди народу» [40, с.17].

Разом із дефініцією «фольклор», у науковій літературі вживається й термін «Усна народна творчість», яким «окреслюється вся творча діяльність народу: поезія, музика, театр, танець, архітектура, художнє і декоративно-прикладне мистецтво - все, що несе відбиток побуту, а також є втіленням поглядів, ідеалів та прагнень людей» [40, с.17].

Фольклор включає твори різних родів і жанрів: епос, лірика, драма, пареміографія, які у сукупності означають народну мудрість, народне знання. У науковій літературі існує поділ фольклорних жанрів у залежності від

обсягу твору. Так, до великих фольклорних жанрів відносять легенди, думи, казки, історичні пісні, а до малих - пареміографію: прислів'я і приказки, загадки, потішки, скоромовки, мирилки тощо. Цікавий зміст, багатство фантазії, яскраві художні образи приваблюють увагу дитини, збуджують її емоційну сферу, приносять радість, здійснюють виховний вплив.

Потішки, забавлянки отримали свою назву від слова тішити - няньчити, ростити, плекати, носити на руках. У центрі цих коротеньких віршованих форм - дитина, її навчання виконувати різні рухи, жести, сприймати мовлення. Важливе значення у потішках має ритм, тож ця жанрова форма фольклору з чітким ритмом, веселим скандуванням римованих рядочків викликає в дитини гарний настрій, радість: Сорока-ворона, дітками кашку варила, цьому дала, цьому дала, цьому дала, а цьому - не дала. Цей буцман дров не рубав, піч не палив, каші не варив. Цур йому, пек йому! (При цьому використовується пальчикова гімнастика).

Одним із найдавніших жанрів фольклору є *заклички* - обрядова поезія, віршовані звернення до природи - небесних світил, стихій тощо. У давнину вони наділялися магичними властивостями, для дітей цікаві своєю словесною формулою та емоційним змістом:

Вийди, вийди, сонечко,
 На дідове полечко,
 На бабине зіллячко,
 На наше подвір'ячко! [79].

У закличках не просто звернення до природних стихій, але й виражена у слові, рими, інтонації гама почуттів, переживань, захоплення, ніжності, довіри, переконаності. Емоції закладені у самій структурі цих коротких поетичних творів - хвилеподібних зворотах, зміні картинок - прохань, у жвавому, оптимістичному звучанні кожного рядка, кожного слова, яке промовляється зменшувально-ласкаво, з певною інтонацією:

Ой, весна, весна, днем красна,
 Та й що ти нам, весно, принесла?

- Принесла вам літечко,
 Зеленеє житечко,
 Та хрещений барвіночок,
 Та запашний василечок [79].

Особливу роль у збагаченні емоційного досвіду дитини відіграє *казка*: «епічний твір народної словесності, в якому відображені різночасові вірування, погляди та уявлення народу у формі структурованої, хронологічно послідовної сюжетної оповіді, яка має чітку композиційну будову, яскраво виражену колізію (в основі якої лежить протиборство між добром і злом, що завершується перемогою добра)» [40, с.404]. Казка - один із поширених і улюблених дітьми жанрів фольклору. Вона яскравіше, ніж будь-який інший вид народної творчості відтворює світ у всій його цілісності, складності, гармонії та красі.

Композиція казки, яскраве протиставлення добра і зла, фантастичні й визначені за своєю моральною суттю образи, виразна мова, динаміка подій, особливі причинно-наслідкові зв'язки і явища, доступні для розуміння дитини, - усе це робить казку особливо привабливою, цікавою, хвилюючою, інструментом формування морально здорової особистості з розвиненим почуттям емпатії. За фантастичною казковою фабулою і вигадкою ховаються реальні людські відносини. Звідси й велике виховне їх значення.

Як специфічна форма організації дитячого досвіду, казка передбачає інтеграцію й узагальнення низки функцій, вона структурує, упорядковує, організує уже набутий досвід дитини і той, що лише отримує, її сприйняття, мислення, пам'ять, уяву, тобто, психічні процеси, що оперують одиницями досвіду. Згідно цієї точки зору, казка для дитини є своєрідною матрицею, за допомогою якої дитина структурує свій внутрішній світ, заповнюючи його комірки елементами досвіду, впорядковує афективну (чуттєву, інстинктивну) сферу, формує чітку систему смислів, пізнавальних процесів [73].

Сприйняття казки здійснює великий вплив на емоційний розвиток дітей, процес ознайомлення з цим фольклорним твором створює реальні

психологічні умови для формування соціальної адаптації дитини. У всі часи казка сприяла розвитку пізнавальних міжособистісних відносин, соціальних умінь і навичок поведінки, а також тих моральних якостей, які визначають внутрішній світ дитини.

Оптимізм казок, перемога добра над злом особливо подобаються дітям, що підсилює їх виховний вплив. До особливостей казки відносять також образність, що полегшує сприйняття її казки дітьми, у яких абстрактне мислення ще належним чином не розвинене; фантастику, що надає казкам художню переконливість й посилює емоційний вплив на слухачів, а також дидактичну спрямованість.

У процесі сприйняття казки дитина пізнає її зміст через емоційне пізнання (відображення дійсності через емоційний образ), - в дитини виникає співчуття до героя і складається емоційний образ тих подій і взаємостосунків, які сприймаються. Співпереживання героям казки спочатку складається як зовнішня, розгорнена діяльність співучасті у подіях, що безпосередньо сприймаються й переживаються. Лише згодом воно переходить у внутрішній план - план емоційної уяви [78, с.261].

Для дитини казка - не просто фантазія, але й особлива реальність, що допомагає відкрити для себе світ людських емоцій, відносин, важливі моральні категорії, а в подальшому - світ життєвих сенсів. Цей внутрішній перехід можливий лише за умови, коли зміст казки пройшов через співпереживання іншому.

В етиці існує дві основні категорії - добро і зло. Дотримання моральних вимог асоціюється саме з цими категоріями. Порушення ж моральних норм і правил, відступ від них характеризується як зло. Виховне значення казки полягає у тому, що вона допомагає дітям усвідомити, що добро перемагає зло не саме по собі, а шляхом подолання труднощів, докладання певних зусиль. Емоційний відгук на казку в учнів молодшого шкільного віку формується у процесі вивчення різних за емоційно-образним змістом творів.

Існують різні класифікації казок. У сучасній фольклористиці український епос умовно поділяється на казкову (казки, небилиці, анекдоти, притчі) та неказкову прозу (історичну) - легенди, перекази, народні оповідання [40, 403]. Казка закладає в дитині основи моральності, формує характер, емоційне сприйняття довкілля, людей.

Найдавнішим пластом народного казкового епосу в історичному плані вважаються казки про тварин. Молодші школярі, спостерігаючи за поведінкою персонажів цих творів, засвоюють поняття доброго і злого, взаємодопомоги, уміння дружити, співпереживати тощо: «Пан Коцький», «Солом'яний бичок», «Цап та баран», «Казка про котика і півника», «Півник і двоє мишенят», «Коза-дереза», «Лисичка-сестричка» та ін..

У казках про тварин є багато гумору, що розвиває у слухачів відчуття реального, звеселяє, розважає, збуджує позитивні емоції. Казка іронізує над дрібними причинами недолугих наслідків, тож діти привчаються оцінювати розміри проблем, справ, вчинків і розуміти гумористичний бік усіляких життєвих невідповідностей. Наприклад, у казці «Колобок» веселий і задеркуватий персонаж настільки впевнений у собі, що й сам не зчувся, як став хвальком, якому лестить власний фарт; втративши пильність, він і попався хитрій лисичці.

Особливістю народної казки також є те, що вона не дає дітям прямих настанов, але у її змісті завжди закладений урок, які вони сприймають, одноразово повертаючись до змісту казки:

- «Ведмідь і бджоли» вчить ніколи не здаватися, бути впевненим у собі, розуміти, що навіть малими, але згуртованими силами; можна перемогти ворога;

- «Кривенька качечка» - за добро платити добром, допомагати один одному, з турботою і розумінням ставитися до рідних людей, умінню поставити себе на місце іншого, прийняття іншого таким, яким він є тощо;

- «Коза-дереза» - засудження брехні, насильства; захист скривджених, допомога слабшим, прагнення бути добрими й співчутливими, ствердження перемоги добра над злом;

- «Пан Коцький» - не потрібно боятися, коли на це немає причини; не можна дурити інших; не можна робити ганебні вчинки, бути невдячним;

- «Ріпка» - буди дружними, працелюбними, допомагати один одному.

Серед героїко-фантастичних казок - «Кирило Кожум'яка», «Кортигорошко», «Іван-Побиван». Позитивні герої, як правило, наділені мужністю, сміливістю, наполегливістю в досягненні мети, чесністю, совістю і другими якостями, які в очах народу мають найвищу цінність.

Соціально-побутові казки прославляють розум, доброту, працьовитість, здатність перемагати життєві негаразди, вчать, як чинити у тих чи інших обставинах: «Дідова дочка й бабина дочка», «Про бідного парубка й царівну», «Летючий корабель», «Язиката Хвеська», «Названий батько», «Синівський заробіток» і т.п.

Дослідники зазначають, що дитина може осягнути цінність благородного вчинку, ницість зради, підступності, зла, ненависті, піднесеність любові саме через твори мистецтва, які не лише розширюють уявлення дитини, світ її почуттів, глибоких переживань і емоційних відкриттів [71]. Особливе місце в контексті сказаного займає казка, яка містить духовні цінності народу, яскраво виражений світ почуттів, що нагадують життя дорослих людей. казка допомагає дитині пізнати світ не лише розумом, але й серцем, дає можливість відгукнутися на ті явища й події, що її оточують, висловити своє ставлення до добра і зла.

Казка збуджує активність дитини, допомагає їй уявно подолати дорогу, якою йдуть улюблені герої, співчуваючи їм, підтримуючи їх, переживаючи за них. Тобто, казка активізує фантазію, уяву дитини, оскільки з'являються не лише нові знання й уявлення, а перш за все - нове ставлення до людей, подій, явищ.

Емоційні потреби дитини також задовольняє *пісенний фольклор* українців. Народна пісня багата своїм жанровим різноманіттям, емоційним забарвленням. Давні народні пісні важливі не лише тому, що розкривають багату палітру народного життя, а й тому, що й до нині залишаються зразками поетичної майстерності, естетики, чуттєвості, емоційності. Для народної пісні характерними є постійні епітети, порівняння, метафори, асонанси, алітерації: «Чорні очка, чорні очка, як терен», «Хлопці. бо хлопці, як соколи!», «Козаченьку-барвіночку», «Що чорний шовк - то коса твоя, Калинонька - то краса твоя», «Ходить гарбуз по городу», «Три місяці ясных, три молодці красних», «Я дівчина, як калина, як рожевий цвіт», «Гей, та ми думали, та ми ж думали, / Що то орли із Січі вилітали».

Здатність музики впливати на емоційну сферу людини є загальноприйнятим фактом. Ще у давнину люди знали, що різні музичні лади по-різному впливають на настрій і поведінку. Працюючи над вокальною інтонацією у народній пісні, ми одночасно впливаємо на розвиток мовленнєвої інтонації, яка позитивно впливає на мовлення дитини, а також викликає емоційне співпереживання, емпатію до змісту й емоційному образу народної пісні, оскільки виникає зв'язок між емоціями й способами їх вираження голосом як у мовленні, так і у співі :

- думи: «Неволя бусурманська», «Козак Голота», «Самійло Кішка», «Маруся Богуславка», «Втеча трьох братів з Азова, з турецької неволі» та ін.;

- історичні пісні: «Пісня про Байду», «Пісня про Богдана Хмельницького», «Пісня про Івана Гонта», «Пісня про Довбуша» та ін.;

- козацькі пісні: «Засвіт встали козаченьки», «Їхав козак за Дунай», «Розпрягайте, хлопці, коні», «Лугом іду, коня веду», «Ой на горі та женці жнуть та ін.»;

- стрілецькі пісні: «Гей, там на горі Січ іде», «Гей ви, стрільці січовії», «Повіяв вітер степовий» та ін.;

- ліричні пісні: «Ой не світи, місяченьку», «Цвіте терен», «Ой у гаю, при Дунаю», «Віють вітри, віють буйні», «Ой чий то кінь стоїть», «Ой у вишневому саду», «Несе Галя воду», «Ой дівчино, шумить гай» та ін.;

- родинно-побутові пісні: «Ой горе тій чайці», «Ой не шуми, дібровонько», «Із-за гори кам'яної», «Ой не шуми, луже» та ін.;

- жартівливі пісні: «Ой під вишнею, під черешнею», «Грицю, Грицю, до роботи», «Через сад стежечка», «Ой що ж то за шум учинився» та ін..

- календарно-обрядові пісні: колядки, щедрівки, гаївки, веснянки, жнивварські, весільні тощо.

Надзвичайно емоційними, чуттєвими є *колискові пісні* - пісні, якими заколискують маленьку дитину: «Ходить Сон коло вікон», «Котику сивенький», «Ой ти, коте, коточок», «Ой ну люлі-люлі» та ін.. Дитина змалечку поринає у світ позитивних емоцій, відчуття радості спілкування з дорослими на емоційному рівні, мамину ніжність, турботу, любов; через емоційно забарвлений зміст колисанки долучається до мовних скарбів, пізнає особливості звукового складу та ритміку рідної мови, різноманітність оточуючого світу:

Ой ходить Сон по вуленці
 В білесенькій кошуленці.
 Ходи, Сонку, в колисоньку
 Приспи мою дитиноньку.
 На котонька Воркотонька,
 На дитину Дрімтонька [79].

Усна народна творчість - це досвід, мудрість, накопичені не одним поколінням. Тож у молодшому шкільному віці доцільно вивчати казки, легенди, народні пісні, потішки, ігри, прислів'я та приказки, загадки тощо. Як правило, персонажі цих творів вчать дитину чогось доброго, хорошого. Дітям значно простіше зрозуміти необхідність певної якості характеру, коли вони бачать, як ця якість допомогла в конкретній ситуації. Вони вчаться робити висновки, які вчинки добрі, а які - погані. Фольклорні твори завжди

засуджують лінощі, зраду, неорганізованість й на конкретних прикладах показують, до яких наслідків вони можуть привести. І, навпаки, такі якості, як доброта, милосердя, чесність, мужність, вірність завжди наголошуються й вітаються.

Цінність фольклору полягає у тому, що з його допомогою дорослі легко встановлюють з дитиною емоційний контакт, він збагачує почуття, мовлення дитини, формує відношення до навколишнього світу, тобто відіграє повноцінну роль у всебічному розвитку. Твори усної народної творчості мають велике пізнавальне і виховне значення.

Усна народна творчість є найбільш ефективним засобом, який сприяє розумінню й усвідомленню природи слова. Фольклорні твори створюються на основі живої розмовної мови, їх особливістю є незвичність, образність, певна стилістична забарвленість. Своєю художньою формою і жанровими особливостями фольклорні твори демонструють мистецтво народу передавати не лише зміст думок, прагнень і сподівань, але й живе забарвлення почуттів, емоції, без яких неможливе справжнє пізнання й усвідомлення їх змісту.

Прислів'я і приказки називають перлинами народної творчості: вони впливають не лише на розум, а й на почуття дитини, настанови, заковані у їх змісті, легко сприймаються і запам'ятовуються: «Дружба та братство - дорожчі багатства»; «Не май сто кіп у полі, а май друзів доволі»; «Борись дружно, не буде сутужно», «Дружній череді і вовк не страшний», «Чоловік без друга - що їжа без солі», «Людина без друзів, що дерево без коріння».

Ці короткі жанри фольклору можна використовувати у будь-якій ситуації. Дітям, які надміру повільні при виконанні того чи іншого завдання, можна сказати: «Семеро одного не чекають»; а тому, хто припускається багато помилок: «Поспішиш - людей насмішиш» чи «Сім раз одмір, один - відріж». Вислови про емоційну серу людини, риси характеру допомагають дитині пізнати себе, аналізувати свої вчинки, розуміти інших.

В українській пареміографії чимало прислів'їв і приказок про емоційну сферу та риси характеру людини:

- радість: «Хто живе в радості, того і журба не йме», «Не пізнавши горя, не пізнаєш і радості», «За морем радість, та чужа, а в нас хоч і горе - та своє»;

- честь: «Який гість - така йому честь», «Яка честь, така й подяка», «Чесне діло роби сміло», «Яка совість, така й честь», «Чесному всюди честь, хоч і під лавкою»;

- сумління: «Водою, що хочеш, лиш сумління не сполочеш», «Немає нічого тяжчого, ніж тяжке сумління», «Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає»;

- горе, сум: «Горе старому вдома самому»; «Біда не сама ходить, за собою ще й горе водить», «Де згода панує, там і горе танцює», «Без вірного друга - великая туга»;

- сором: «Не соромно мовчати, коли немає, що сказати», «У нього сорому, що волосся на камені», «Хто мови цурається, хай сам себе стидається», «Поганому виду нема стида», «Сором людям на очі показатися», «Хто знав стид, той має і совість», «Соромно, аж вуха в'януть»;

- лінощі: «Під лежачий камінь вода не тече», «пізня пташка очі продира, а рання уже носик витира», «У лінивого, що у дворі, те й на столі».

Загадки знайомлять дитину з радістю мислення, пізнання, розширюють її уявлення про світ, спрямовують увагу на окремі предмети, явища, їх ознаки, спонукають глибше вникати у зміст словесних позначень ознак тих чи інших предметів і явищ, розвивають асоціативно-образне мислення, стимулюють творчу уяву: «Що у великій кількості мало важить?» (Радість), «Що гризе без зубів?» (Совість), «Що в морі не тоне, у вогні не горить?» (Правда).

Отже, проаналізувавши найбільш значимі компоненти усної народної творчості з точки зору їх можливостей психолого-педагогічного впливу на учнів молодшого шкільного віку, можна виокремити:

- текстовий, вербальний ряд фольклорних творів; загальновідомо, яке велике значення у процесі психолого-педагогічного впливу має слово; його вплив, на думку психологів, полягає у зумисній зміні, перебудові смислової та емоційної сфери людини;

- музичний ряд фольклорних творів, музика здійснює релаксаційний, тонізуючий, медіативний вплив як на фізичні параметри організму, так і на вищі психічні функції шляхом продукування певних мелодійних зворотів звукової послідовності, активізуючи чуттєву сферу.

Відмітною рисою усної народної творчості українців є гармонійне поєднання естетики слова, ритму, музики, що надзвичайно потужно впливає на розвиток емоційної сфери зростаючої особистості.

Висновки до розділу 1

Проблема розвитку емоційного інтелекту й можливостей впливу на емоційну сферу зростаючої особистості у психолого-педагогічних дослідженнях займає вагоме місце; системні спостереження за дітьми

показали надзвичайно важливе значення емоційного життя у психічному розвитку особистості загалом.

Найбільший внесок у становлення теорії емоційного інтелекту внесли зарубіжні: Дж. Майєр, П. Саловей, Д. Карузо, Д. Гоулман, Р. Бар-Он, Р. Стернберг, Р. Робертс, Дж. Барісо і вітчизняні вчені: О.Власова, С.Дерев'янка, Н.Коврига, Т.Котик, Е.Носенко, Ю.Савченко, М.Шпак, М. Яцюк та ін.

Труднощі у розумінні своїх емоцій та емоцій інших людей, правильному оцінюванні їх реакції, невміння регулювати власні емоції при прийнятті рішень призводять до сумних наслідків, життєвих негараздів. Згідно новітніх досліджень, успішність людини залежить від коефіцієнту інтелектуального розвитку лише на 20%, а від коефіцієнту емоційного розвитку - на 80% [90].

Емоційний інтелект як поняття і напрямок у психологічній науці з'явився на початку 90-х років минулого століття. Концепції емоційного інтелекту виникли, акцентуючи єдність емоційних і афективних процесів розвитку особистості. Існує чотири основні теорії емоційного інтелекту: теорія емоційно-інтелектуальних здібностей Дж. Майєра, П. Саловея, Д. Карузо; теорія емоційної компетентності Д. Гоулмана; некогнітивна теорія емоційного інтелекту Р. Бар-Она; двохкомпонентна теорія Д. Люсіна.

Емоційний інтелект трактується як структура підсвідомого. В основі його функціонування лежать три механізми: емоційність, керування емоціями, спеціалізовані центральні механізми.

Розвиток емоційного інтелекту, з одного боку, сприяє оптимальному функціонуванню людини, встановленню конструктивних і взаємопродуктивних міжособистісних відносин, з іншої - понижує ризик виникнення різних форм особистісної деструкції і соціальної дезадаптації.

Усна народна творчість впливає на особистість молодшого школяра у психологічному й педагогічному аспектах. Емоційна складова творів українського фольклору сприяє формуванню навичок визначення свого

емоційного стану, вербального й невербального їх вираження у соціально прийнятній формі, умінь розпізнавати емоційні стани іншого.

Знання механізмів впливу творів фольклору на особистість, збагачення емоційного досвіду, програвання різних ролей, відтворення й закріплення різних норм поведінки й прогнозування у зв'язку з цим певного результату дозволяє використовувати фольклор у якості активного засобу розвитку емоційного інтелекту, емпатії, чуттєвої сфери молодшого школяра.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

2.1. Дослідження рівня сформованості емоційного інтелекту молодших школярів

Уміння розпізнавати свої емоції, емоції інших, володіння навичками емоційного самоконтролю особливо актуальне для учнів молодшого шкільного віку. На відміну від дошкільного віку, де провідним видом діяльності була гра, учні молодшого шкільного віку більше зорієнтовані на навчальну діяльність, зокрема позитивні оцінки інших, з чим пов'язані їх емоційні переживання. Діти у цьому віці надзвичайно сприйнятливі, вразливі, схильні до наслідування. У поведінці спостерігається підвищена реактивність. Основними психічними новоутвореннями у цьому віці є довільність і усвідомленість психічних процесів. Розвиток довільності відбувається у напрямку здійснення цілей, які ставлять дорослі, керуючи поведінкою та діяльністю дитини у досягненні цілей, які ставить вона сама. Великого значення у довільності набуває емоційна, мовленнєва саморегуляція поведінки й розвиток мислення, яке набуває абстрактного й узагальненого характеру [53; 54; 87].

У молодшому шкільному віці виникають різного плану оцінні ситуації, які часто можуть викликати в дитини бурхливі емоційні реакції, такі як відповідь біля дошки, самостійне вирішення завдань тощо. Такі ситуації сприяють виникненню почуття тривоги. Тому важливо навчити дитину правильно переживати ці емоції, що у подальшому допоможе бути соціально адаптованою. Важливо враховувати, що почуття тривоги, пов'язане з оцінними ситуаціями, притаманне як для дітей з розвиненими когнітивними здібностями, так і для дітей з більш низьким рівнем інтелекту, що в черговий раз доводить вагомість високого рівня розвитку емоційного інтелекту для формування гармонійної особистості.

Психологи зазначають, щонедостатньо розвинений емоційний інтелект спричиняє формування комплексу якостей, що отримали назву «алекситимія» - «стан людини, для якого характерний низький розвиток емоційних і пізнавальних процесів; людина має слаборозвинений інтелект, збідений словниковий запас, що негативно впливає на розвиток мислення, не дає змоги адекватно описати свій психічний стан, розрізнити свої відчуття

й емоції» [41, с.84]. Небезпека цього явища полягає у тому, що воно сприяє психосоматичним захворюванням. Тому дуже важливо в молодшому шкільному віці створювати умови для розвитку емоційного інтелекту.

До показників розвитку емоційного інтелекту відносять такі:

- Когнітивний; характеризується такими критеріями, як: здатність ідентифікувати й вербально визначати власний емоційний стан та причини його виникнення.

- Регуляторний: здатність регулювати емоційні стани на основі рефлексії; змінювати негативні, небажані емоційні стани на позитивні, оптимістичні.

- Поведінковий: здатність вступати у позитивні міжособистісні стосунки з іншими людьми; бути чуттєвим до емоцій інших людей; здійснювати вплив на їх емоційну сферу.

Рівні сформованості емоційного інтелекту визначають можливість успішної чи менш успішної самореалізації особистості.

Високий рівень EQ має на увазі баланс розуму й почуттів, сприяє виникненню відчуття внутрішньої свободи за усвідомлення повної відповідальності за себе й свою поведінку, тягне за собою необхідність вдовольняти особисті потреби у відповідності до мотивів поведінки й досягати балансу, вносячи корективи в стратегію власного життя.

Низький рівень EQ проявляється у дисбалансі розуму й почуттів, тягне за собою утруднення особистості в розуміння власних мотиваційно - емотивно - чуттєвих спонукань, що приводить до фрустрації, а в кінцевому підсумку - до депресії.

Оцінка стану сформованості емоційного інтелекту молодших школярів доволі складне завдання, яке, на думку дослідників, повинно вирішуватися вчителями у тісній співпраці з психологом. Світлана Дерев'янка зазначає, що «у галузі емоційного інтелекту останніми роками проведено досить велику кількість емпіричних досліджень, проте вченими не було створено єдиної

моделі емоційного інтелекту, що унеможлиблює й єдиний підхід до його діагностики» [19, с.23].

Для оцінки рівня EQ молодших школярів найбільш поширеним є комплекс проєктивних методик; діагностичні методики, апробовані в'єтнамським вченим М.А. Нгуеном; адаптивні діагностичні тести, наприклад, традиційно використовується тест на емоційний інтелект для учнів молодшого шкільного віку. Дослідники наголошують тезу про те, що: «Методичний арсенал щодо дослідження емоційного інтелекту цієї вікової групи здебільшого представлено окремими тестовими завданнями, спрямованими на вивчення складників емоційного інтелекту» [19, с.23].

З метою виявлення рівня розвитку компонентів емоційного інтелекту в молодших школярів нами було проведено констатувальне дослідження. Дослідження проводилося на базі НВК Чернівецька гімназія № 12 «Лідер» Чернівецької міської ради. У ньому брали участь учні 2 класу, всього 27 школярів: 15 дівчаток і 12 хлопчиків. Вивчення респондентів проводилося в індивідуальній формі, анонімно.

Для визначення рівня сформованості емоційного інтелекту молодших школярів використовувалися: методики «Словничок емоцій», «Емоційна ідентифікація» О. Ізотової, модифікаційний варіант методики Є. Іванової «Емоційний простір особистості».

Методика «Словничок емоцій» спрямована на виявлення кількості емоцій, які може назвати дитина. Високий рівень: сім і більше названих емоцій, середній рівень: чотири-шість названих емоцій; низький рівень - менше чотирьох названих емоцій.

Діагностичні результати молодших школярів за цією методикою представлені у таблиці 1.

Рівень вербалізації емоцій		
5 учнів	14 учнів	8 учнів
Високий	Середній	Низький

Таблиця 1. Результати за методикою «Словничок емоцій»

У списку емоцій, почуттів і станів, які найбільше були названі другокласниками - страх, тривога, хвилювання, злість, сум, радість, задоволення, щастя, любов.

Також учням пропонувалося подивитися фото людей і визначити, який емоційний стан написано на їхньому обличчі (*додаток Б1*). На фото були закодовані такі емоційні стани: сум, радість, здивування, горе, злість, цікавість, презирство. Загалом більшість школярів змогли правильно оцінити й назвати емоційний стан, виражений засобом мимічних порухів обличчя. З позитивних емоційних виразів обличчя, представлених на фото, найбільш упізнаваними виявилися такі емоції, як радість, здивування, цікавість. Серед негативних емоцій - сум, горе, злість. Зміст таких емоцій, як скепсис, підозра, презирство у переважній більшості виявився складним для ідентифікації модними школярами.

Методика «Емоційна ідентифікація» О. Ізотової дозволяє дослідити стан сформованості розпізнавання емоцій, рівень їх ідентифікації. Другокласникам було запропоновано чотири картки, на яких зображені певні емоційні ситуації: день народження, сварка, прощання на вокзалі, поїздка на море. Інструкція для школяра: Подивися на картку. Що ти бачиш? Що відбувається? Чому в людей такі обличчя? Що відчувають люди, зображенні на картці? Який у них настрій? Як називаються почуття, які люди відчувають у цій ситуації?

Відповіді на питання були доволі різні : деякі коментували питання, говорили, що завжди шукають причину сварки, аби наступного разу уникнути її; у питаннях розуміння емоцій інших три дівчинки зазначили, що завжди читають емоції своїх подруг, батьків, учителів, навіть тоді, коли вони нічого не говорять; Максим Т. переконаний у тому, що у розмову потрібно підтримувати жестами й мимікою, аби співрозмовники краще розуміли один одного. П'ять учнів продемонстрували низький рівень когнітивного показника, вони часто відповідали: «не знаю», вагалися у відповідях.

Високий рівень: адекватна ідентифікація емоцій і їх розгорнене пояснення на усіх малюнках. Середній - вербалізація трьох картинок, в окремих випадках - змішування емоцій; проблема вирішується менш конструктивно. Низький рівень (0-1картка) - не розуміння питань, невміння ідентифікувати емоції, пояснити їх, розповісти про них. Результати представлені у таблиці 2.

Рівень ідентифікації емоцій		
7 учнів	15 учнів	5 учнів
Високий	Середній	Низький

Таблиця 2. Результати за методикою «Емоційна ідентифікація»

Методика Є.Іванової «Емоційний простір особистості» (модифікаційний варіант) дозволяє діагностувати рівень розуміння молодшими школярами емоцій.

Перебіг дослідження: учням було запропоновано перелік п'ятнадцяти емоційних станів людини: щастя, насолода, горе, втіха, скорбота, рівновага, задоволення, туга, тиша, відчай, мир, оптимізм, безтурботність, смуток, гармонія. Їх потрібно було віднести до якоїсь із запропонованих груп: радісно, сумно, спокійно.

На високому рівні учні розподіляють емоційні стани на групи, пояснюють їх значення. На середньому - завдання виконане з помилками, учень не може дати пояснення значення всіх слів. Низький - не здатен правильно згрупувати слова, плутає їх значення, робить суттєві помилки. Діагностичні результати подані у таблиці 3.

Рівень розуміння й пояснення емоцій		
7 учнів	15 учнів	5 учнів
Високий	Середній	Низький

Таблиця 3. Результати за методикою Є.Іванової «Емоційний простір особистості»

Аналіз первинної діагностики показав, що у певної категорії молодших школярів спостерігаються проблеми в емоційній сфері: здатність розпізнавати власні почуття й емоції, ідентифікація базових емоцій, розуміння почуттів інших тощо. Учні з високим рівнем усвідомлення

чуттєвої сфери брали активну участь в опитуванні, давали повні відповіді та виявляли зацікавленість. Вони здатні ідентифікувати свої емоції, вербалізувати їх, зчитувати емоції інших й розуміти причину їх виникнення.

Найбільша кількість позитивних відповідей була на питання, що стосувалися ідентифікації власних емоцій. Найменша - розуміння емоцій інших людей.

Загалом, для молодших школярів характерним є середній рівень розвитку емоційного інтелекту та його компонентів.

Отже, аналіз результатів констатувального дослідження дозволяє зробити висновок про необхідність пошуку ефективних засобів, методів, прийомів розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. Одним із потужних засобів такого емоційно - інтелектуального розвитку є український фольклор, використання якого в освітньому процесі сучасної початкової школи сприяє розвитку емоційної сфери молодшого школяра, самоконтролю й продуктивної взаємодії з іншими людьми.

2.2. Використання усної народної творчості як засобу розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на уроках

Нова українська школа вагому увагу приділяє розвитку креативності й емоційного інтелекту - якостей, які за висновками світових експертів, необхідні особистості упродовж життя. Розвиток емоційного інтелекту акцентовано в Державному стандарті початкової освіти, метою якої визначається «всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» [18, п.4]. Означена мета базується на ціннісних орієнтирах, серед яких - «утвердження людської гідності шляхом виховання чесності, відваги, наполегливості, доброти, здатності до співчуття і співпереживання, справедливості, поваги до прав людини» [18, п.4].

Можливості для розвитку емоційного інтелекту мають усі освітні галузі, визначені Державним стандартом. Найбільш сприятливими у контексті використання українського фольклору як засобу розвитку емоційної сфери молодшого школяра, на нашу думку, є мовно-літературна, громадянська та історична, соціальна і здоров'язбережувальна, мистецька галузі.

У вимогах до обов'язкових результатів навчання здобувачів освіти з *мовно-літературної освітньої галузі* серед загальних результатів навчання здобувачів освіти зазначено:

- регуляція власного емоційного стану: в обов'язкових результатах навчання виокремлено розпізнавання емоцій своїх співрозмовників, використання вербальних і невербальних засобів для передачі інформації та настрою; розповідь про власні відчуття та емоції від прослуханого чи побаченого, ввічливе спілкування; розповідь про власні почуття та емоції від прочитаного тексту; відтворення емоцій літературних персонажів під час інсценізації (1-2 кл.); доречне використання в мовленні формул мовленнєвого етикету (3-4 кл.)

- збагачення естетичного та емоційно-чуттєвого досвіду: розповідь про власні почуття та емоції від прочитаного тексту; відтворення емоцій літературних персонажів під час інсценізації (1-2 кл.); опис емоційного стану персонажів, співпереживання (3-4 кл.).

Соціальна і здоров'язбережувальна галузь: конструктивне спілкування - «уважно слухає, запитує про потреби інших осіб та висловлюється так, щоб не образити інших осіб (1-2 кл.); сприймає критичну інформацію щодо себе та етично реагує на неї (3-4 кл.) [18]; співпраця для досягнення результату діяльності: виконання в групі різних ролей, пояснення у чому полягає цінність спільної роботи (1-2 кл.); вибір ролі, визначення мети спільної діяльності та прагнення її досягнути (3-4 кл.)

Громадянська та історична галузь: опис себе, свого характеру, захоплень; ідентифікація слів і вчинків, які можуть підтримати або образити;

повага до різноманітності, справедливе ставлення до інших (1-2 кл.), визначення своїх рис характеру, моральних якостей; розповідь про свої мрії та шляхи їх досягнення; спілкування з урахуванням особливостей інших; розуміння справедливості (3-4 кл.).

Мистецька галузь: емоційно-цінне ставлення до творів різних видів мистецтва, розпізнавання засобів виразності, притаманних різним видам мистецтва; обговорення вражень від сприйняття творів мистецтва та від творчої діяльності; регулювання власного емоційного стану засобами мистецтва; пояснення емоцій, отриманих від сприйняття мистецьких творів; вибір творів і видів художньо-творчої діяльності відповідно до своїх почуттів, настрою [18].

З огляду на те, що Державний стандарт передбачає організацію освітнього процесу із застосуванням діяльнісного підходу на інтегрованій основі та з переважанням ігрових методів у першому циклі (1-2 кл.) й на інтегровано-предметній основі (3-4 класи), розглянемо методичні прийоми розвитку емоційного інтелекту засобами українського фольклору на уроках української мови та літературного читання, «Я досліджую світ», «Мистецтво» та ін..

Твори усної народної творчості мають великі дидактичні можливості, знайомство з фольклором розширює кругозір молодших школярів, збагачує емоційну сферу, мовлення, формує чуттєве відношення до навколишнього світу, відіграє неоціненну роль у всебічному розвитку особистості. *(Перцептивно - емоційна відповідність творів усної народної творчості психологічним особливостям молодших школярів подана у додатку А).*

Короткі жанри фольклору: прислів'я, приказки, загадки, заклички тощо використовуються у процесі вивчення різних предметів. Так, на уроках *літературного читання* доцільно проводити дидактичні ігри: «Назви прислів'я за малюнком», «З'єднай слова», «Продовж прислів'я», «Хто більше» (назви прислів'я на задану тему: радість, сум). Завдання, які пропонуються учням, спрямовані на розуміння змісту й уточнення теми

твору. У роботі з цими жанрами застосовуються малюнки й ілюстрації, завдяки яким в молодших школярів розвиваються зорові уявлення, творче, образне мислення, ідентифікуються емоції.

Наприклад, прислів'я і приказки мають потужний потенціал для збагачення мовлення молодшого школяра, надання йому виразності, точності, емоційності. Наведемо приклад алгоритму такої роботи. Учням пропонується малюнок і дається завдання підібрати прислів'я і приказки до його сюжету, наприклад: «Без вірного друга - велика туга».

Далі проводиться бесіда за змістом прислів'я:

- Що таке туга? (переживання, причиною якого є якась невдача, горе).
- Підбери синоніми до цього слова (журба, печаль, сум, тривога).

Зобрази цю емоцію жестами й мімікою.

- Поясни зміст прислів'я (без справжнього друга сумно, самотньо, порожньо);

- Наведи приклади ситуацій, коли вживання цього вислову буде доречним (коли немає з ким порадитися, поділитися горем і радістю; погано, коли нема кому підтримати тебе).

Більша частина прислів'їв звернені до емоційної, моральної сфери людини: добро, зло, правда, співчуття, честь, патріотизм, правда, сором, совість тощо. У цих народних афористичних висловах міститься ціла програма виховання дитини. Краще зрозуміти їх зміст молодшим школярам допоможе складання на їх основі розповіді.

Відкрити дитині непростий світ емоцій почутті допоможуть українські народні казки. Наприклад, у другому класі - це тематичні уроки: «Які бувають казки. Українська народна казка Колосок. Інсценізація казки», «Казка - вигадка, та в ній щось повчальне розумій», «Де дружніші, там сильніші. Українська народна казка Ведмідь і бджоли», «Хочеш собі добра - не роби нікому зла» (українська народна казка «Котик і півник»). У казковій формі дитина не лише стикається із такими складними явищами й почуттями, як добро і зло, життя і смерть, любов і ненависть, гнів і співчуття,

але й здатна висловити власні емоції. Казка є особливою реальністю, що допомагає відкрити світ людських почуттів, відносин, моральних імперативів. Це надзвичайно важливо для осмислення вічних філософських категорій, становлення емоційної сфери, керування емоційними станами.

У процесі роботи над казкою розвиток емоційної сфери молодшого школяра відбувається у тісному взаємозв'язку з розвитком мовлення. Молодші школярі з цікавістю слухають казки про голоси диких та свійських тварин: «Що кажуть різні звірі», «Що каже перше пташеня навесні», «Що означає спів солов'я», «Як співає ластівка», «Як співає вивільга», «Як співає перепілка» тощо

Словник дитини збагачується за рахунок слів, що позначають почуття, емоційні стани людини. Переказ казок формує емоційно виразне діалогічне й монологічне мовлення. У результаті цілеспрямованої роботи над емоціями дітей, мовленнєві контакти у системі дитина-дитина, дитина-дорослий набувають більшої жвавості та яскравості. Діти освоюють можливості вербально висловлювати свої почуття.

Удосконалення емоційної сфери дозволяє ввести в ужиток дитини нормативні форми ввічливого звертання: привітання, подяка, вибачення тощо. А. Літвінчук зазначає: «читання, складання, малювання чи прослуховування казок може позитивно впливати на емоційний стан дитини, розвивати її уяву та створювати атмосферу, в якій вона може мріяти. Читаючи казки, доцільно звертати увагу на деталі, уважно спостерігати за реакцією дитини на героїв і події. Чи не виявляє вона бажання перечитувати казку, адже таким чином вона емоційно пов'язує себе з казкою, героями у своїх фантазіях» [42, с.290].

Робота із казкою може здійснюватися у декількох напрямках, починаючи з вивчення казки і закінчуючи її інсценізацією. Надзвичайно корисною і цікавою для учнів молодшого шкільного віку є робота по написанню власних казок. До них доцільно малювати ілюстрації, створити

навіть цілу книгу однієї казки чи збірку декількох казок з текстами й малюнками.

На уроках *української мови* з метою розвитку емоційного інтелекту молодших школярів з власного досвіду я часто використовую короткі жанри фольклору, зокрема, такі види роботи над прислів'ями і приказками:

- з'єднати частини прислів'я: «Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає», «Де є добрі люди, там біди не буде», «Хто веселу думку має, той ніколи рук не опускає», «Від гніву старієш, від сміху молодієш». Познач почуття (совість, мораль, добро, оптимізм, гнів, веселощі);

- із запропонованих слів скласти прислів'я, пояснити його значення: біда, пізнаються, у, друзі («Друзі пізнаються у біді»; справжня дружба перевіряється складними ситуаціями, першим подасть руку в біді, допоможе, лише справжній друг); лиха, та, горе, при, година, людина, пізнаєш, вірна, в («При горі та в лиху годину пізнаєш вірну людину»; людина показує, якою вона є у час випробувань, тож лише, коли у тебе якась біда чи горе вірна людина тобі допоможе, підтримає, а байдужа - покине, залишить напризволяще);

- написати за поданим прислів'ям твір: «Добре ім'я - найкраще багатство», «Добре слово людині, що дощ у посуху», «Добре діло роби сміло»;

- продовж прислів'я: «Краса до вечора...» (а доброта навіки); «Не одежа красить людину...» (а добрі справи); «Не копай другому ями, бо...» (й сам упадеш), «Добра людина плаче від радості...» (а зла - від заздрощів);

- роз'єднай прислів'я: «Людина без друзів щодерево без коріння» («Людина без друзів, що дерево без коріння»); «Чесні очі бік не дивляться» («Чесні очі в бік не дивляться»); «Правда як шило в мішку, скільки не ховай, все одно вилізе» («Правда, як шило в мішку, скільки не ховай, все одно вилізе»); «Добре ім'я найкраще багатство» («Добре ім'я-найкраще багатство»), «Дружній череді і вовк не страшний» («Дружній череді і вовк не страшний»);

- дай пораду другу, використовуючи прислів'я: «Шануй батька й неньку - буде тобі скрізь гладенько»; «Хочеш мати калачі - не сиди на печі», «Не май сто кіп у полі, а май друзів доволі», «Один у полі не воїн», «Одна голова добре, а дві - краще»; «Сім раз одмір, а один-відріж»; «З добрим дружись, а лихого стережись!»;

- добери прислів'я з певною частиною мови, наприклад, дієсловом: «Все минеться, одна правда залишиться»; «Брехнею світ пройде, та назад не повернешся», «Хто честі не має, тому й сто ковалів її не скують»; «В лінивого й на полі кропива росте»; «Ледачий двічі робить, а скупий двічі платить»; «Нових друзів наживай, а старих не забувай».

Творчу уяву, спостережливість, позитивні емоції у процесі навчання розвивають й українські загадки. Вони вчать порівнювати явища, робити висновки, допомагають побачити світ у поетичному, красивому ракурсі, що також сприяє розвитку чуттєвої сфери. *(Оцінно - конативний потенціал усної народної творчості для розвитку здібностей молодших школярів подано у додатку А 1).*

На уроках української мови загадки доцільно застосовувати при вивченні правил правопису, граматики, словниковій роботі. Це повинні бути тексти з великою кількістю букв, при написанні яких учні найчастіше припускаються помилок: слова з ненаголошеними голосними, дзвінками й глухими приголосними тощо.

Можна запропонувати учням самим придумати загадку на певну тематику, можна застосовувати дидактичні ігри: «Підкажи слово», «Що на що схоже» й т.п. При вивченні антонімів учні з цікавістю відгадують загадки й визначають протилежні за значенням слова: «Чорна корова людей поборолла, а біла - підвела» (ніч і день); «Уночі гуляє, а вдень спочиває; має круглі очі, бачить серед ночі» (сова); «Взимку горою, а влітку - водою» (сніг), «Один баранець пасе тисячі овець» (місяць і зорі).

Використання скоромовок сприяє формуванню й розвитку нормативного мовлення, удосконаленню таких якостей читання, як

правильність, швидкість. Їх застосовують при вивченні звуків у період навчання грамоти. Вивченню тем зі звертання, римування, асонансів, алітерацій сприяють забавлянки, веснянки, колядки, щедрівки, заклички:

Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику
У новому горщику.
Винесу на дуба
Прикличу голуба.
Голуб загуде -
Дрібен дощик піде! [69]

Емоційний стан, в якому перебуває учень на уроці, впливає на засвоєння навчального матеріалу. Тож емоційне забарвлення уроку є запорукою успіху в навчанні. Вираженню емоцій підчас релаксаційних хвилинок, руханок допомагають народні ігри, фольклорні тексти відповідного емоційного наповнення. Наприклад, відома народна пісня-гра «Подояночка»:

Десь тут була подояночка,	Умий личко так, як скляночку,
Десь тут була молодесенька,	Утрись, утрись шовковим
Тут вона впала,	рушником,
До землі припала,	Та візьмися в боки,
Сім літ не вмивалась,	Покажи нам скоки,
Бо води не мала.	Біжи до Дунаю,
– Устань, устань, подояночко,	Бери ту, що скраю.
Устань, устань, молодесенька,	[69]

В інтегрованому курсі «*Я досліджую світ*» при вивченні явищ природи будуть доречні прислів'я та приказки на позначення емоцій: «Як у травні дощ і грім - буде радість людям всім», «Як листя жовтіє, то поле смутніє», «Трава боїться інію, а іній - сонця», «Кому місяць світить, тому і зорі всміхаються», «В погоду і смутний повеселіє».

Для того, аби активізувати пізнавальні процеси, творчу уяву молодшого школяра більше уваги варто приділяти загадкам, адже через відгадування їх

учні краще засвоюють навчальний матеріал, співставляють природні об'єкти і явища тощо: «Біжить, біжить - не вибіжить, тече, тече - не витече» (річка); «Реве віл на сто гір, на сто кроків, на сто потоків» (грім); «Сидить баба на грядках вся закутана в хустках» (капуста); «Червоне коромисло через річку повисло» (веселка) та ін.. (*Орієнтовні плани-конспекти уроків «Я досліджую світ» подано у додатку Б2 та Б3*).

Аби урок сприяв розвитку емоційного інтелекту, потрібно поєднувати різноманітні методи, прийоми, форми роботи. Виявити свої емоції та почуття у творчості допомагає образотворча діяльність. На уроках образотворчого мистецтва свій емоційний стан молодші школярі виражають через сприйняття кольорової гами: червона калина, сині волошки в житі, зелене жито, червона ружа тощо. До прислів'я, приказки, казки, легенди, дитячої пісні пропонується намалювати декілька ілюстрацій, що розкривають їх зміст, пояснюють емоції, наприклад: «Де діти, там і радість», казка «Колобок», «Легенда про червону калину», пісенька «Два півники», колискова «ой ти, коте сірий» тощо. Важливого значення для корекції психоемоційного стану молодших школярів набувають завдання і вправи арт-терапевтичного характеру: «Квітник емоцій», «Малюнок настрою», «Про що співає словейко» й ін.

Системно й послідовно учнів потрібно привчати визначати, описувати емоційні стани, викликані почутим, побаченим, формувати культуру емоційного сприймання й реагування на твір мистецтва. Особливе місце у процесі розвитку емоційного інтелекту посідає народна пісенна культура, адже в українській народній пісні закодована уся палітра людських почуттів: радість і сум, вірність, честь, кохання, дружба, мрії про щастя, патріотичні, естетичні почуття тощо. Слухаючи народні пісні, вивчаючи їх, учні вчаться бути добрими, емоційними, відкритими, набувають навичок психологічного розвантаження, зняття емоційної напруги, стресу, тривожності. З приводу цього Костянтин Ушинський зазначав: «Духовне життя дитини повноцінне

лише тоді, коли вона живе у світі гри, казки, музики, творчості. Без цього - вона засушена квітка» [66, с.39].

2.3. Методичні засади розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами українського фольклору

У моделі випускника початкової школи особливого значення надається таким особистісним якостям, як поважне ставлення до цінностей суспільства, норм моралі та почуттів інших, здатність до емпатійного переживання [56;57;62;90]. Ці якості притаманні емоційному інтелекту.

Формування емоційного інтелекту - актуальне завдання для кожного вікового періоду. Основними умовами розробки методологічних основ формування емоційного інтелекту школярів є такі: визначення його структури і критеріїв розвитку; створення програм різного рівня (міжнародні, національні, регіональні, шкільні) з розвитку EQ; систематичне висвітлення вітчизняного досвіду розвитку емоційного інтелекту на різних рівнях системи безперервної освіти, у тому числі опис досвіду українських педагогів із створення й просування дослідницьких й інноваційних проєктів, комплексних дослідницьких програм у сфері EQ.

Теоретики й практики відзначають вагомість комплексного підходу до розвитку емоційного інтелекту й створення емоційно - інтелектуального середовища, у якому розвитку EQ сприяє не лише саме навчання, а й освітній простір, у якому відбувається навчання, атмосфера, у якій воно проводиться, підтримка мотивації до пізнання й результативності навчання. Дослідники вказують на пряму залежність в учнів компонентів емоційного інтелекту (самосвідомість, самоконтроль, емоційність використання, емпатія, соціальні навички) та мотивації. Тож метою освітніх програм, спрямованих на формування EQ у системі початкової освіти є розвиток психоемоційної сфери дитини в контексті подальшої соціалізації й підготовки до дорослого життя в інформаційному суспільстві [8;16;30;38;59].

Емоційний розвиток у молодшому шкільному віці випереджає інтелектуальний, тому емоційне виховання є важливою проблемою для особистості, розвитку її гуманних почуттів. Недостатня сформованість емоційного інтелекту, може призвести до виникнення багатьох внутрішньо особистісних і міжособистісних проблем, конфліктів; наприклад, обмеженість у самовизначенні, несвідомість бажань, відсутність мотивації, труднощі у комунікації, самоконтролі власних емоційних проявів тощо.

Характерною особливістю учнів молодшого шкільного віку є їхня вразливість, емоційна чуйність та реакція на всі яскраві об'єкти і явища. Нудні уроки, ненасичені динамікою, взаємодією з відкриттям нового, цікавого, швидко знижують пізнавальну мотивацію молодшого школяра та згодом ведуть до формування негативного емоційного ставлення до навчання в школі. Тож учителю сучасної початкової школи у своїй роботі слід враховувати такі особливості розвитку емоційного інтелекту школярів:

- недостатнє, слабе розуміння власних емоцій та емоцій і почуттів інших людей; міміка інших часто сприймається невірно так само як і тлумачення виражених почуттів, що призводить до неадекватних реакцій у відповідь (виняток становлять базові емоції страху та радості, щодо яких у молодших школярів вже є чіткі уявлення, які вони можуть висловити вербально, називаючи синонімічні слова, що позначають ці емоції);

- недостатньо розвинений самоконтроль емоцій, що характеризується емоційною нестабільністю, швидкою зміною настрою: загальний фон життєрадісності, бадьорості, веселощів, безтурботності і схильність до короткочасних бурхливих афектів; безпосередності й відкритості вираження своїх переживань: радості, смутку, страху, задоволення чи незадоволення;

- слабо розвинена здатність до взаємовідносин з однокласниками, що проявляється у невпевненості у власних силах, тривожності, передчутті неприємностей, невдач, прихованої готовності дитини до афекту страху: відчуття загрози своєму статусу в класі, родині, хвилювання за успіхи у навчанні й оцінка цих успіхів однокласників і вчителя.

Враховуючи важливе значення емоційного інтелекту в житті молодшого школяра, погодимося із думкою дослідників про те, що система освіти, незважаючи на її реформування, у більшій мірі все ж таки орієнтована на розвиток пізнавальної сфери, приділяючи розвитку емоційної сфери недостатньо уваги [70;81;86]. Як засвідчує статистика, в результаті цього школярі часто дуже емоційно реагують на труднощі, що зустрічаються у шкільному житті, відчуваючи безпорадність, сором, відчай, гнів, фрустрацію.

Іншою проблемою недостатнього розвитку емоційного інтелекту молодших школярів є наявність таких почуттів як сором'язливість, відчуття провини, самотності, тривоги. Якщо дитина у молодшому шкільному віці відчуває себе білою вороною, не такою, як усі вона може замкнутися в собі, уникаючи спілкування з однолітками. Ця стратегія поведінки може супроводжувати її довгі роки, в результаті чого може ускладнитися особистісний і професійний розвиток.

Учень з високим рівнем розвитку емоційного інтелекту - товариський, відкритий, чуйний. У нього краще розвинений розум, пам'ять, рефлексія, емпатія. Таким дітям легко спілкуватися з іншими, дружити з однолітками, вони краще розуміють не лише інших, але й самих себе. У майбутньому така дитина зможе діяти конструктивно в складних ситуаціях, впевнено комунікувати з колегами, працювати в групі, знаходити компроміси й позитивно впливати на своїх колег.

Тож основними завданнями формування EQ молодших школярів є такі: навчити учнів усвідомлювати й визначати власні емоції, у залежності від віку дитини керувати ними, контролюючи через певні психологічні прийоми; навчити помічати й розуміти базові емоції інших людей: радість, гнів, сум, страждання, злість тощо, виходячи з вербальних і невербальних ознак, пози, жестів, міміки, інтонації, ймовірних мотивів, оцінки довкілля й т.п.; сприяти формуванню особистості дитини як людини, успішної у різних видах діяльності на всіх етапах життєвого шляху, включаючи навчальну й соціальну успішність; виховувати емпатію, співчуття, співпереживання;

розвивати в учнів здатність до володіння собою, контролю за власними емоціями, навчаючи стратегіям поведінки в конфлікті, оптимальним способам виходу із конфліктних ситуацій.

Шклярі повинні вчитися жити і взаємодіяти з іншими у ситуації невизначеності, в умовах вибору й свободи, уміти брати відповідальність за свої рішення, проявляти свідому позицію, реалізовувати свої інтереси й досягати поставлених цілей, одночасно визнаючи свободу й відповідальність іншого, не принижуючи, не ображаючи почуття інших. Важливо вчити дітей підтримувати один одного, співпрацювати, розуміти й досягати колективних, командних результатів.

Тож провідним принципом при виборі змісту освіти має бути аксіологічна складова, що допомагає розвивати духовні цінності дитини, взаємодопомоги, уміння конструктивно спілкуватися, взаємодіяти у групі, команді, підвищенню соціометричного статусу кожного члена дитячого колективу, включаючи розвиток лідерських якостей [82]. Цьому сприятиме усна народна творчість, як дійовий засіб розвитку EQ молодших школярів.

Враження від казки, народної пісні, легенди тощо в молодших школярів можуть бути глибокими й стійкими. Почуття жалю, співчуття, обурення, гніву, хвилювання за улюбленого героя можуть бути доволі інтенсивними. Дитина десяти-одиннадцяти років у своїх фантазіях домальовує окремі епізоди з життя близького їй персонажу.

У результаті сприйняття молодшим школярем творів українського фольклору запускається процес ідентифікації суб'єкта з героєм твору, завдяки чому відбувається засвоєння особистістю соціальної інформації, що є значимою для попереднього вироблення способу подальшої поведінки.

У розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами українського фольклору важливу роль відіграє казка. В учнів цього віку сильно розвинений механізм ідентифікації, тобто, процес емоційного ототожнення себе з іншою людиною, персонажем і наділення його своїми нормами, цінностями, ідеалами. Тому, сприймаючи казку, з одного боку

дитина порівнює себе із казковим героєм, і це дозволяє їй зрозуміти, що проблеми є й у інших, а з іншого - посередництвом казкових героїв пропонується вихід із утрудненої ситуації.

Використання казки в навчальному процесі привабливе тим, що вносить у шкільні будні атмосферу свята, гарний настрій, дозволяє учням проявити ініціативність, сприяє формуванню почуття взаємодопомоги, колективних умінь, врегулюванню негативних емоційних станів, зниження рівня тривожності, підтримує пізнавальний інтерес та увагу, активізує мовлення, виробляє уміння розпізнавання емоцій.

Кожна казка унікальна. Однак, використання казок у розвитку емоційної сфери молодших школярів передбачає врахування загальних закономірностей із цими творами. Узагальнимо основні форми та педагогічні прийоми в роботі з казкою:

- використання казки як метафори; текст і образи казки викликають вільні асоціації, які стосуються внутрішнього психічного життя особистості, згодом ці метафори й асоціації обговорюються;

- малювання за мотивами казки; вільні асоціації, що викликає в дитини казка, проявляються у малюнку, подальша робота відбувається з графічним матеріалом;

- бесіда «Чому герой так вчинив?» - обговорення казки, тобто більш активна робота з текстом, у процесі якої обговорюється поведінка персонажів, що, у свою чергу, слугує приводом до обговорення цінностей і поведінки людини (критерії й оцінки певного вчинку: добре-погано);

- проблемні ситуації, які вчать мислити й творчо засвоювати знання; вони активізують пізнавальну, мовленнєву, творчу діяльність школярів і будуються за матеріалами розвитку дії, подій у творі; створення проблемної ситуації потребує постановки проблемного питання: Що можна зробити, аби з тобою хотіли дружити? Чому посварилися Вовк і Лисичка? Чому Кирило Кожум'яка перемиг Змія?;

- моделювання казок; використання моделей для створення казки дозволяє учням краще засвоїти послідовність дій персонажів твору й перебіг казкових подій; розвиває абстрактно - логічне мислення, уміння оперувати символами і знаками; збагачує словник, активізує мовлення; впливає на усі органи чуттів;

- програвання епізодів казки; участь у цих епізодах дає школяру можливість відчувати, пережити емоційно-значимі ситуації й «зіграти» емоції, що розширює індивідуальний спектр виражальних засобів;

- метод фізичної дії - опосередковане включення й відображення емоційних переживань у процесі безпосередньої дії (відтворення дій людини); відповідна фізична дія здатна збудити психологічну, емоційну природу дитини. У процесі вказаної діяльності учень демонструє самобутній, індивідуально-неповторний малюнок емоційної експресії; стимулює прояв сформованого емоційного досвіду;

- виразні рухи - засвоєння того чи іншого виразного руху, жесту відбувається за допомогою спеціально підібраних вправ, ігрових дидактичних завдань; допоміжними засобами освоєння виразних рухів на інтегрованих уроках є поєднання слова і музики (наприклад, при передачі психоемоційного стану «ніжність», прослуховуємо колискову «Ой ходить Сон коло вікон» у виконанні Квітки Цісик);

- найбільш дійовими прийомами розвитку паралінгвістичних проявів емоцій є драматизація, ігрова психогімнастика. Позитивний вплив театралізації на емоційну сферу молодшого школяра обумовлений її специфікою: інсценування рухів, характерних для емоційного стану персонажу, уявна ситуація. Драматизація дозволяє дитині психологічно зблизитися з героєм казки, пережити з ним його успіхи, перемоги, невдачі, поразки, горе чи щастя.; це розширює межі життєвого досвіду молодшого школяра, збагачує його новими гранями.

У процесі організації такої роботи вчитель повинен враховувати наступне: специфіку моторного профілю кожної емоції; послідовність в

ускладненні способів драматизації, її організації, тобто, завдання, що передбачають повторення дій за зразком; послідовність уведення складових експресивної складової емоцій, починаючи з компонентів, найбільш підвладних керуванню й самоконтролю, жестам, міміці; згодом включати зміст, що спонукає до виразної інтонації, рухів тіла, пози, адже в рухах проявляються складні внутрішні емоційні процеси; творчі завдання (індивідуальні чи колективні), результатом виконання творчих завдань є створення чогось нового, оригінального, унікального, наприклад, учні по колу розповідають знайому казку, це може бути «Рукавичка», демонструють емоції персонажів казки, за аналогією придумують свою казку, інсценізують її.

У розвитку емоційного інтелекту молодших школярів важливо враховувати їхні вікові психофізіологічні особливості, поєднання навчальної діяльності з ігровою. Український фольклор якнайкраще дозволяє вчителю сучасної початкової школи застосовувати різні методики формування емоційного інтелекту:

- для корекції емоційного стану молодших школярів, що дозволяють навчити дітей співчувати й співпереживати, розрізняти емоційні стани інших;
- розвитку невербального емоційного інтелекту, у тому числі навчання розпізнаванню базових емоцій за малюнками, по фотографіях, тренування динамічної спостережливості;
- методики навчання безпосередньому переживанню емоцій у процесі роботи над фольклорним текстом, формування навичок посилення потенціалу позитивних і послаблення негативних емоцій;
- методики розвитку EQ в ігровій діяльності, спрямованій на ідентифікацію емоцій; рольові й комунікативні ігри на основі фольклору;
- поєднання моделі «Колесо емоцій» Роберта Плутчека з деякими жанрами українського фольклору з опорою на чотири пари емоцій: гнів-жах; горе-захоплення; здивування - настороженість; захоплення-відраза.

Отже, використання українського фольклору в процесі розвитку емоційного інтелекту молодших школярів сприяє подоланню вербальних бар'єрів між учнями, шліфуванню комунікативних навичок, виробленню емпатії, навчає не боятися говорити про свої почуття з іншими. Велике значення для формування емоційної спільності мають такі форми й прийоми:

- театралізація, оскільки об'єднує спільним інтересом, переживаннями, формує спільний ціннісно-смісловий простір навколо змісту фольклорного твору. Театралізація - це завжди вихід у загальне емоційне поле, обмін емоціями. Крім того, в театралізації потрібно передати емоції героя, якого дитина зображує, його почуття, переживання. Усе це дуже добре розкриває емоційний пласт життя людини, формує EQ;

- аналіз тексту: обговорюючи емоційні, естетичні, етичні проблеми, закладені у тому чи іншому фольклорному тексті, учні глибше пізнають себе, свій внутрішній емоційний світ і світ інших людей. Вчителю потрібно спрямовувати учнів на інтерпретацію емоційної складової твору, виокремлення «маркерів» емоційності в тексті, лише тоді відбувається занурення у внутрішній світ героя, його переживання. Молодші школярі повинні вміти аналізувати емоції, героїв, загальний емоційний настрій твору, позначати емоції; знаходити причини, що їх породжують; розуміти наслідки, до яких можуть привести надмірні емоційні прояви; способи керування емоціями; переплетення емоцій різних персонажів; глибину й інтенсивність переживань;

- твори усної народної творчості мають потужний потенціал для навчання школярів розумінню емоційної сфери людини; вчитель може використовувати такі прийоми й вправи для формування EQ на уроках: назвати емоцію; показати емоцію, намалювати емоцію, пояснити емоцію, обговорити власний емоційний досвід; обговорити твори про моральні дилеми, поведінку людини в критичній, складній ситуації; дидактичні ігри, імітаційні, рольові ігри.

Вчитель повинен пам'ятати про позитивний психологічний мікроклімат у класі. У цьому допоможе застосування творів дитячого фольклору, пареміографії, як посприяють у створенні дружньої атмосфери взаєморозуміння й відкритості, довіри один до одного, взаємодопомоги, доброзичливого ставлення. Така атмосфера допомагає молодшим школярам відчутти впевненість у собі, формує емпатію, повагу до інших людей, їхньому внутрішньому світові, позиції, особистісним переживанням й особливостям; розвиває інтерес і здатність до дослідження й аналізу своїх мотивів діяльності, емоцій, поведінки, уміння долати страхи, тривожність, допомагає формувати свій характер, кращі його якості, сильні сторони.

Робота вчителя з розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів засобами українського фольклору сприятиме не лише їх особистісному розвитку, але й вплине на підвищення якості загальної освіти, оскільки емоційний інтелект створює фундамент для забезпечення психологічного благополуччя школярів, перешкоджає

Висновки до розділу II

В умовах викликів сучасності, епоху становлення цифрового суспільства, коли освітній процес здійснюється не лише традиційним способом в стінах освітніх організацій, але й у змішаному форматі - з використанням електронного навчання та дистанційних освітніх технологій - розвиток емоційного інтелекту школярів набуває особливої актуальності.

Це пояснюється тим, що емоційний інтелект лежить не лише в основі результативної мотивації та комунікації при вирішенні практичних завдань, сприяє ефективній соціалізації особистості, а й тісно пов'язаний із розвитком гнучких навичок, якими повинна володіти сучасна людина. У цьому контексті варто відзначити, що одне з основних завдань навчання школярів, вказане в чинних освітніх документах, - це формування метапредметних й особистісних результатів навчання, у число яких входить і емоційний інтелект.

Молодший шкільний вік є особливо значимим для формування і розвитку емоційного інтелекту. Саме у цьому віці виникають фізіологічні й психологічні передумови для його становлення і функціонування.

Невичерпним джерелом розвитку емоційної сфери молодших школярів є український фольклор. Фольклорним жанрам притаманні певні особливості, які роблять їх привабливими для учнів молодшого шкільного віку: емоційна наповненість, образність, функціональність, доступність для сприйняття, яскравість, естетична довершеність, дидактична наповненість.

Використання українського фольклору на уроках забезпечує емоційність навчання, позитивний мікроклімат, розвиває у молодших школярів здатність виражати свої емоції.

У системі фольклорних жанрів особливе місце посідає казка. Її вплив на гармонійний емоційний розвиток дитини полягає в особливій формі доведення інформації, доступній ілюстрації таких концептуальних категорій, як добро і зло. Серед педагогічних прийомів роботи з казкою задля розвитку EQ молодшого школяра дослідники-практики наголошують такі: використання казки як метафори; бесіда, проблемні ситуації, малювання за мотивами твору; моделювання казок, програвання епізодів, виразні рухи, ігрова драматизація, ігрова психогімнастика, творчі завдання та ін..

Основні завданнями формування емоційної сфери молодших школярів засобами українського фольклору можна сформулювати таким чином:

- вчити виражати свій емоційний стан (радість, гнів, здивування) мімікою, пантомімікою, жестами, інтонацією;
- навчати розпізнавати свій внутрішній емоційний стан та емоційний стан дорослих і однолітків (людина здивована, сердита, сумна, роздратована, весела й т.п.);
- розвивати емоційну чуйність (емпатію) на емоції інших людей (якщо людина ображена - пожаліти її, підтримати, допомогти; радіє - порадіти разом з нею; розгнівана - постаратися зрозуміти причину);
- збагачувати словник учнів за рахунок слів, що позначають різні емоційні стани.

ВИСНОВКИ

Проблема вивчення природи й елементів емоційного інтелекту та його становлення в учнів молодшого шкільного віку є одночасно складною, суперечливою і в той же час актуальною та затребуваною в сучасній психолого-педагогічній науці. Її суперечливість проявляється як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Семе поняття «емоційний інтелект» з'явилося наприкінці 90-х років минулого століття у працях Дж. Мейєра, П. Саловея, Д. Гоулмена. Пізніше воно починає використовуватися і у вітчизняній науці: роботи О. Боковець, Є. Карпенко, Т. Кириленко, Т. Котик, В. Москаленко, К. Максьом, Л. Носенко, М. Шпак, М. Яцюк та ін. У підходах до трактування змісту самого поняття немає єдності й нині. Більше того, у багатьох працях зустрічаємо думки про те, що ця дефініція нині занадто комерціалізована, тобто, являє собою не наукове поняття, а, скоріше, торговий бренд. Ми не поділяємо таку точку зору, аже сама історія виникнення поняття «емоційний інтелект» спростовує її.

Під емоційним інтелектом розуміють здатність сприймати й розуміти прояви особистості, що виражаються в емоціях, керувати емоціями на основі інтелектуальних процесів (Дж. Мейєр, П. Саловея); усі некогнітивні здатності, знання й компетентність, що дають людині можливість успішно справлятися з різними життєвими ситуаціями (Р. Бар-Он); здатність людини тлумачити свої емоції й емоції інших людей з тим, аби використовувати отриману інформацію для реалізації власних цілей (Д. Гоулмен). Не дивлячись на розбіжності у наведених визначеннях, є спільне, що їх об'єднує

- визнання складної структурованості емоційного інтелекту. Іншими словами, емоційний інтелект є системним інтегративним утворенням, який потрібно вивчати в єдності його компонентів.

До компонентів емоційного інтелекту відносять такі: сприйняття емоцій, розуміння емоцій, ідентифікація емоцій, поведінка у відповідності з тими емоціями, які переживаються.

Емоційність - один із важливих компонентів у розвитку структури особистості дитини. Особливу роль у розвитку емоційної сфери відіграють стосунки, які складаються у сім'ї і школі. Важливими засобами впливу на емоційний розвиток дитини є телебачення, реклама, інформаційні технології. У той же час, дитина зростає у певному середовищі, де на формування її емоційної сфери впливають традиції, звичаї, усна народна творчість того регіону, у якому вона проживає.

У процесі проведеного діагностичного дослідження, спрямованого на вивчення емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку, було встановлено, що для більшості молодших школярів характерним є середній рівень розвитку емоційного інтелекту та його компонентів.

Розвивати емоційний інтелект молодших школярів можна у різний спосіб: вплив на емоційну сферу безпосередньо і опосередковано. Дослідники вважають, що другий спосіб кращий, оскільки не спричиняє особистісний дискомфорт і пов'язаний з розвитком таких особистісних якостей, як емоційна стійкість, позитивне ставлення до себе, внутрішній локус контролю, емпатія.

В урочній діяльності з метою ефективного впливу на емоційну сферу молодшого школяра вчитель може використовувати потужний потенціал українського фольклору. Різноманітні методи роботи: психогімнастика, театралізація, музикотерапевтичні вправи допомагають моделювати ті ситуації, у яких школяр ідентифікує емоції, усвідомлює їх значення на шляху вирішення тих чи інших проблем. Усна народна творчість у змісті навчальних дисциплін створює емоційний фон навчання, активізує

пізнавальні інтереси, надає можливість самовираження; розвиває вербальну мову почуттів; знижуючи емоційну напругу, забезпечує позитивний психологічний мікроклімат.

Суттєвими ознаками, характерними для усної народної творчості, які ефективно впливають на становлення особистості молодшого школяра, розвиток емоційного інтелекту, емпатію, просоціальну поведінку є такі:

- системність, цілісність і глибина впливу, обумовлені синкретичністю самого феномена фольклору - слово, мелодія, ритм, ігровий простір, довкілля, підсилені груповою діяльністю;

- ситуації, які дозволяють кожному учаснику більш повно й адекватно проявляти свої емоції, почуття й переживання, не боячись оцінки й порівняння з боку інших, долати комунікативні бар'єри у спілкуванні з однолітками й дорослими;

- імпровізованість дій, яка дає учням високу ступінь включеності у те, що відбувається, що дозволяє більш глибоко й повно осмислити й пропрацювати власні переживання, почуття, проблеми;

- варіативність способів вираження проблеми, обумовлена самим характером феномену фольклору, який передбачає елементи текстової, вербальної, драматичної, музичної імпровізації; у свою чергу, це дозволяє кожній дитині знайти найбільш адекватний для неї спосіб вираження власних проблем, емоцій і переживань;

- можливість створення ситуації вимушеного успіху, оскільки включення у фольклорну діяльність не потребує наявності якихось особливих умінь, що дозволяє кожному учневі відчувати себе у якості успішного суб'єкта життєдіяльності;

- створення атмосфери колективного емоційного переживання, що є доволі вагомим чинником успішності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева І. Н. Передумови розвитку емоційного інтелекту. *Питання психології*. 2007. № 5. С. 57 - 65.
2. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини і її діагностика. Д. : Вид-во ДНУ, 2006. 336 с.
3. Березюк Г. Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості. *Психологічні студії Львівського університету*. 2003. С. 20-23.
4. Біда С.О. Базові емоції: поняття та види. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець - Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України* / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. Вип. 16. С. 35 – 46.
5. Боковець О. І. Емоційний інтелект як ресурс психічного здоров'я. *Габітус*. 2022. Вип. 37. С. 68-75.
6. Бойко А. Е. Використання арт-педагогічних технологій як засобу творчого самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Психологопедагогічні науки. 2014. № 5. С. 68–73.
7. Боярова Л. М. Психолого-педагогічні ігри для молодших школярів. *Поч. навчання та виховання* : наук.-метод. журн. 2020. N 7/9. С. 65-70.
8. Брославська Г., ДригаТ. Розвиток емоційного інтелекту учнів початкових класів. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2020. № 47. С.7–13.
9. Вацьо М.В. Український дитячий музичний фольклор у художньому розвитку молодших школярів: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів, напряму підготовки «Початкова освіта». Вінниця, 2015. 120 с.
10. Вашуленко О. Емоційно-ціннісна складова у структурі читацької компетентності молодшого школяра. *Початкова школа*. 2013. No 1. С. 13-17.

11. Весна О.Л. Розвиток емоційного інтелекту на уроках музичного мистецтва: методичний посібник. Хмельницький : Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2018. 50 с.

12. Вірста Світлана. Формування емоційного інтелекту на уроках літературного читання в початковій школі. *Інноватика у вихованні*. 2022. Вип. 15. С. 164-171.

13. Волженцева І.В. Аналіз теоретико-емпіричних досліджень структури психологічних механізмів емоційної регуляції. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. праць інституту ім. Г. С. Костюка НАПН України.– Київ, 2010. Т.12. Частина 7. С. 84 – 91.

14. Гагарін М. Виховний потенціал українського фольклору щодо розвитку особистості. *Наука, освіта, суспільство очима молодих: матер.* XI Міжн. наук.-практ. конф. Рівне: РВВ РДГУ. 2018. 356 с.

15. Гоулман Д. Емоційний інтелект (пер. з англ. С.–Л. Гумецької). Х.: Віват, 2018. 512 с.

16. Грисенко Л.П., Кривченко О.І. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів на уроках читання в контексті нової української школи. [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/conferences/article/download/11198/10503> С.396-404.

17. Гуркова Д. М. Система технік емпатійного реагування. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011.№ 7 (148). С. 21 – 25

18. Державний стандарт початкової освіти [Електрон. ресурс]. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP180087.html

19. Дерев'янка С.П. Методичні засоби діагностики емоційного інтелекту. Вісник. *Серія Психологічні науки*. 2015. №128. С. 95-99.

20. Діденко Є.О., Кондратюк С.М. Гендерні особливості емоційного інтелекту особистості. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету «Україна»* 2-16. № 12. С.137-141.

21. Дзюбишина-Мельник Л. Фольклор і українська дитина. Виховання високої духовності. Шкільний світ. 2001. № 47. С.2 - 3.
22. Дмитріюк Н.С. Вплив емоцій на формування та становлення особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 8. С. 261 – 271.
23. Дорошенко Т. В. Виховання емоційної культури школярів засобами інтегрованого вивчення предметів мовно-літературного циклу та музики. URL : <http://studentam.net.ua/content/view/7707/>.
24. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с.
25. Зарицька В.В. Вікові передумови розвитку емоційного інтелекту особистості (дошкільний і шкільний періоди). *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди*. Психологія. 2011. Вип. 36. С. 35-53.
26. Зубань В.М. Задовольнити прагнення дитини до позитивних емоцій: З досвіду. *Педагогіка толерантності*. 2002. №3. С. 63-66.
27. Казьмірчук Н.С., Боднарчук Т.О. Педагогічні умови використання казки як засобу розвитку емоційної сфери дітей дошкільного віку. *Молодий вчений*. 2019. № 5.2. (69.2). С.132-136.
28. Камінська О.В. Взаємозв'язок оцінних компонентів самосвідомості та емоційно-ціннісного самоствавлення. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. 2005. Т. 7. Вип. 6. С. 144- 155.
29. Карпенко Є.В. Емоційний інтелект як фактор особистісного життєздійснення. *Психологічні перспективи*. 2017. Вип.30.С. 50-63. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst.2017_30_7. 91.
30. Карпенко Є.В. Емоційний інтелект у дискурсі життєздійснення особистості: монографія. Дрогобич: Посвіт, 2020. 436 с.
31. Кириленко Т.С. Гармонізація емоційних станів особистості. *Наука і освіта*. 2000. № 1-2. С. 22-23.

32. Кириленко, Т. Емоційна сфера особистості: вектори вивчення *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 1(8). 2018. С.26–29.
33. Кириленко Т. С. Емоційні переживання в процесі самореалізації особистості. *Наука і освіта: наук.-практ. журн. Півд. наук. Центру АПН України*. 2010. № 9. С. 71 – 74.
34. Коваль Т.В. Психолого-педагогічні особливості використання музичного фольклору в навчально-виховній роботі з молодшими школярами. *Молодий вчений*. № 11 (51) листопад, 2017. С. 329-333.
35. Коврига Н.В. Емоційний інтелект. Концептуалізація поняття, основні функції. Київ: Вища школа, 2003. 126 с.
36. Колісник Л.О. Проблема емоційного інтелекту в історії розвитку філософсько-психологічної думки. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2013. №42. С. 82-90.
37. Коробко С.Л. Нова українська школа: діагностична та корекційно-розвивальна робота з молодшими школярами : навчально-методичний посібник / С.Л. Коробко, О.І. Коробко. Київ : Літера ЛТД, 2021. 160 с.
38. Котик Т.М. Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: навчально-методичний посібник для вчителів початкової школи. Тернопіль, Астон, 2020. 192 с.
39. Лабач М.М. Емоційний інтелект як передумова успішного розвитку особистості. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. 2016. № 13. С. 214-220.
40. Лановик Мар'яна, Лановик Зоряна. Українська усна народна творчість. Навчальний посібник. К.: Знання-Прес, 2006. 591 с.
41. Лелюх-Степанчук О.О. Емоційний інтелект як проблема психологічної науки. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка*. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Том. X. Вип. 31. 2018. С. 83–92.

42. Літвінчук А.М. Розвиток емоційного інтелекту у молодших школярів з легкими інтелектуальними порушеннями засобами казкотерапії. *Харківський природничий форум. VI Міжнародна конференція молодих учених*. 18-19 травня 2023 р. С.289-291.

43. Лобач О.О., Матюшко Г.П. Формування емоційного образу світу молодших школярів засобами музичних ігор В.М.Верховинця: Метод. рек. для вчителів і вихователів. Полтава: ПДПУ імені В.Г.Короленка, 2004. 38 с.

44. Лук'яненко М.М. Розвиток ціннісної сфери молодшого школяра. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 12: Психологічні науки. 2018. Вип. 7 (52). С. 120-126.

45. Луців Світлана. Формування емоційного інтелекту на уроках української мови у початковій школі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2022. № 7. С. 284-291.

46. Магдисюк Л.І., Андросюк Л.В. Теоретико-методологічний аналіз особливостей розвитку емоційного інтелекту у молодших школярів засобами ігрових технологій. *Перспективи та інновації науки*. Київ, 2022. № 10(15). С. 495-503.

47. Маєвська Л.М. Етнопедагогіка: навч. посібник. Херсон: Олді-плюс, 2019. 287с.

48. Матійків І.М. Тренінг емоційної компетентності: навч.-метод. посібник К.: Педагогічна думка, 2012. 112 с.

49. Мафтин Л.В. Етнопедагогічні основи дидактичного процесу сучасної початкової школи. *Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформи: зб. наукових праць/ укл. Поясик О.І., Слипанюк О.В., Ковальчук М.П.* Івано-Фр.: НАІП, 2021. С.195-198.

50. Мельник О. Підготовка вчителів початкових класів до формування емоційного інтелекту учнів. *Початкова школа*. 2019. № 11. С. 51–55.

51. Мельник О.М. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*. 2020. 373. Т.1. С.128-133.

52. Михайленко Ю., Підгурська В., Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів на уроках читання. *Специфіка фахової підготовки майбутніх учителів на засадах компетентнісного підходу* : досвід, реалії, перспективи : Зб. м-в Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції (29.11.2022 р.) / за заг. ред. І. Голубовської. Житомир, 2023. С. 91-94.

53. Москаленко В.В., Максьом К.В. Емоційний інтелект: характеристика феномену та його структурні складові. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. 12, вип. 25. 2019. С. 203–210.

54. Москалець В.П. Емоційні процеси і стани. *Загальна психологія*: підручник. К.: Ліра-К, 2020. С. 323-343.

55. Музика О.Л., Никончук Н.О. Розвиток здібностей молодших школярів засобами усної народної творчості: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2016. Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка.200 с.

56. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти: навчально-методичний посібник / Кірик М.Ю., Данилова Л. І. Львів: Світ, 2019. 136 с.

57. Нова українська школа. Порадник для вчителя. Розділ 3. Особливості розвитку дітей 6-7-річного віку. С.4-6. *Електронний ресурс*. Режим доступу: <https://base.kristti.com.ua/wp-content/uploads/2017/10/rozd-3-1-1.pdf>

58. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія : Педагогіка і психологія. Вип. 18, т. 20, № 9/1. 2012. С. 116–123.

59. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект як чинник досягнення життєвого успіху: монографія / Е.Л. Носенко, А.Г. Четверик-Бурчак. К.: Вид-во «Освіта України», 2016. 182 с.

60. Носенко Е.Л. Форми відображеної оцінки емоційної стійкості та емоційної розумності людини: монографія. Д.: Інновація, 2011. 178 с.

61. Освітні програми НУШ (1-4 кл.). [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://osvita.ua/school/program/program-1-4/60529/>
62. Павлюк І.В. Школа в умовах нового стандарту освіти (роздуми про важливе) http://osvita.ua/school/lessons_summary/administration/47324/.
63. Педагогіка: Хрестоматія / Уклад А.Кузмінський. К.: Знання-Прес, 2003. 700 с.
64. Підлужна Г.В. Розвиток емоційної сфери молодших школярів на уроках літературного читання. *Професійна освіта в умовах інтеграційних процесів: теорія і практика* : зб. наук. праць / за заг. ред. С.Вітвицької та Н.Колесник. Житомир : ФОП Н.М. Левковець, 2017. Ч. 2. С. 29-34.
65. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>
66. Ракітянська, Л. Становлення та розвиток поняття «емоційний інтелект»: історико-філософський аналіз. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика* (Серія: Пед. науки) / гол. ред. С. Сисоєва. Київ, 2018. № 3–4 (56–57). С. 36–42.
67. Ройченко І.В. Використання фольклору на уроках музичного мистецтва в початкових класах. Навчально-методичний посібник. Вінниця : ММК, 2016. 54 с.
68. Руденко Юрій. Основи сучасного українського виховання. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2003. 328 с.
69. Руснак І. Є. Український фольклор: навч. посібник. К.: ВЦ «Академія», 2010. 304 с
70. Савченко Ю.Ю. Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 12. С. 12-16.
71. Сердега Р.Л. Фольклор як неоціненне джерело інформації і вдячний об'єкт гуманітарних студій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Філологія. 2016. Вип. 74. С. 103-107.

72. Собченко О.М. Здібності у структурі емоційного інтелекту як фактор формування особистості. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 4. С. 84-87.
73. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. К. : Рад. школа, 1977. 670 с.
74. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. Вибрані твори в 5 томах. Т. 2. К., 1976. 670 с.
75. Сухопара І., Степаненко А. *Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів на уроках літературного читання засобами гри. Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*. 2019. 47. - С. 271-274.
76. Сухопара І. Чинники розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у контексті Нової української школи. Електронний ресурс: URL: <file:///C:/Users/Home/AppData/Local/Temp/.pdf>
77. Українська фольклористика. Словник-довідник / Укл. і заг. редакція М. Чорнопиского. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 448 с.
78. Філоненко С.І. Усна народна творчість: Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2008. 416 с.
79. Хрестоматія з етнопедагогіки : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / уклад.: Л.Б. Паламарчук, Т.О. Горохова. К. : Київ. ун-т ім. Б.Грінченка, 2013. 416 с.
80. Чабанюк Богдана. Вплив фольклору на емоційний інтелект молодшого школяра. *Тези доповідей студ. наук. конференції Чернівецького національного університету (25–27 квітня 2023 року)*. Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 263-264.
81. Чебикін О.Я. Становлення емоційної зрілості особистості: монографія / О.Я. Чебикін, І.Г. Павлова. О.: СВД Черкасов, 2009. 232 с.
82. Чекановська, Ірина. Формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: теорія і практика. Науково-методичний, інформаційно-освітній журнал. 2021. Том 3. № 3 (90). С. 34-44.

83. Челало С.А. Емоційний інтелект у контексті розвитку особистості. *Наукові записки КДПУ*. Серія: Педагогічні науки / ред. кол.: В. В. Радул та ін. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. Вип. 141, ч. 1. С. 92-95.

84. Чернявська, А. Емоційний інтелект – запорука успішного навчання. *Молодь і ринок*, 2012. № 12. С. 136-139.

85. Четверик-Бурчак А.Г. Емоційний інтелект як чинник успішності вирішення головних життєвих завдань. *Психолінгвістика*. 2013. Вип. 14. С.163–184.

86. Шпак М. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень. *Психологія особистості*. 2011. № 1 (2). С. 282–288.

87. Шпак М.М. Емоційний інтелект як особистісний ресурс забезпечення психологічного благополуччя молодших школярів. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 266–270.

88. Шпак М.М. Психологія розвитку емоційного інтелекту молодших школярів : монографія. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2016. 372 с.

89. Шпіца Роксолана, Коваль Наталія. Розвиток емоційного інтелекту учнів початкової школи в контексті мистецької освіти. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99) С.197-200.

90. Яцюк Марія. Емоційний інтелект особистості (на хвилі Нової української школи): Навчально-методичний посібник. Вінниця: Діло, 2019. 105 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Перцептивно-емоційна відповідність усної народної творчості психологічним особливостям учням молодшого шкільного віку

За кн.: Музика О. Л., Никончук Н. О. Розвиток здібностей молодших школярів засобами усної народної творчості: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. С. 77

За характером повідомлення і сприймання	
Прийоми впливу	Що сприяє ефективності

	впливу
Часта повторюваність	Сприяє запам'ятовуванню
Застосування екстралінгвістичних та пара лінгвістичних прийомів	Емоційно забарвлені враження посилюють вплив (страшні історії розповідають пошепки і в сутінках)
Сугестивність анонімного авторитету	Підвищує ефективність у тих випадках, коли дитина ще не в змозі зрозуміти й усвідомити певних дій чи норм поведінки
Використання ритмічного римованого звучання, співу або речитативу	Сприяє засвоєнню норм та правил поведінки шляхом навіювання в ігровій ситуації

Додаток А 1

Оцінно-конативний потенціал усної народної творчості для розвитку здібностей молодших школярів

За способом оцінки дії і вчинків учня	
Прийоми впливу	Що сприяє ефективності впливу
Анти сентенційність	Не вимагають негайної корекції результатів діяльності. Це дає дитині час на осмислення і прийняття вимог, і вона суб'єктивно сприймає себе як ініціатора діяльності

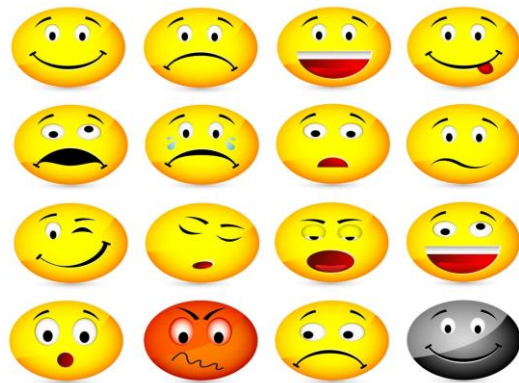
Поєднання різних рівнів повчальності	У казках мотиви вчинків пояснюються, а в коротких жанрах фольклору - наголошуються ті чи інші аспекти. Тож вчителю можна під брат то, що необхідне згідно конкретної ситуації
Оцінка дії чи вчинку, а не особистості	Дитина чує фольклорний твір не обов'язково у зв'язку зі своїми діями чи вчинком, вона чула його раніше, тож не сприймає як особистісну оцінку. Це особливо важливо тоді, коли оцінка негативна.
Різносторонність і диференційованість оцінки речитативу	У казках, піснях, прислів'ях можна віднайти оцінки найтонших відтінків людської діяльності, почуттів та спілкування
Загальносоціальний контекст оцінки	Носієм оцінки є не окрема людина, думкою якої можна знехтувати, а колективний суб'єкт як найвищий авторитет. Значимість авторитетності колективного авторства народу не можна применшити чи дискредитувати
Застосування гумору, іронії, натяку	Це послаблює почуття фрустрації від невдач, привчає дітей приймати й долати невдачі, розуміти відносність ситуації
Використання ігрових моментів і драматизації	Дитина не боїться помилитися, оскільки норми поведінки і діяльності не нею особисто, а її ігровим персонажем

Додаток Б

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Додаток Б 1

Зображення різних емоційних станів та емоцій

План-конспект уроку: інтегрований курс «Я досліджую світ»

Тема: «Як дізнатися, що вже весна» (1 кл.)

План-конспект уроку є дипломантом I ступеня Всеукраїнського конкурсу на кращий план-конспект уроків природничих дисциплін із елементами медіаграмотності для 1-11 класів у 2018/19 н.р. («Природознавство/інтегрований курс «Я досліджую світ»)

Електронний ресурс. Режим доступу <https://medialiteracy.org.ua/plan-konspekt-uroku-prirodovnavstvo-integrovanuj-kurs-ya-doslidzhuyu-svit-u-1-klasi-yak-diznatysya-shho-vzhe-vesna/>

Тема уроку: Як дізнатися, що вже весна

Дослідницькі запитання: Як впізнати весну? Як приходить весна? Які весняні квіти прокидаються першими? Чому пташки повертаються з вирію? Які зміни в тваринному царстві?

Мета уроку: Навчити учнів спостерігати за сезонними змінами в живій та неживій природі навесні, розпізнавати зміни в живій і неживій природі навесні, аналізувати та створювати медіатексти.

Ознайомити з мистецькими творами про весну. Формувати вміння сприймати красу весняної природи, милуватися нею та висловлювати власні враження та судження щодо побаченого і почутого.

Формувати навички дослідницької діяльності, класифікувати, узагальнювати набуті знання та використовувати їх у повсякденному житті.

Формувати здоров'язбережувальну компетентність.

Навчати висловлювати свою думку, активно слухати в умовах усного спілкування, взаємодіяти з однокласниками.

Обладнання: мультимедійне обладнання, відеозаписи, презентація «Первоцвіти», цеглинки лего, прислів'я, приказки, загадки про весну, енциклопедії, Червона книга України, завдання для роботи у групах («Цікаві мішечки», «Ми мультимедійники»), казка О. Буцень «Як приходить весна».

I. Організаційний момент. Ранкова зустріч. «А вже весна-красна...».

Народні прикмети, прислів'я, приказки та загадки про весну.

1. Привітання.

Учні ходять по колу, взявшись за руки, і промовляють вірш:

Добрий день, моя земелько-мати!

Небо голубе, тобі палкий привіт!

Вже пора прийшла весну стрічати,

Розкривай обійми, милий світ!

Обертаються один до одного і дарують теплі обійми.

Вправа «Ось який я!».

Хто народився навесні, плесніть двічі у долоні, хто влітку – стрибніть тричі на одній нозі, хто восени – доторкніться правою рукою до лівого вуха, хто взимку – присядьте стільки разів, скільки вам років.

2. Перегляд відеоролика «Перший подих весни»

- Про які ознаки весни розповів хлопчик?

- Які ще ознаки весни ви знаєте?

- А з яких джерел ми можемо дізнатися про ознаки весни?

- Прочитайте на дошці слово «**Весна**». Доберіть ознаки весни до кожної букви

В – весела

Е – емоційна

С – симпатична

Н – ніжна

А - активна

3. **Обмін інформацією. Синоптик дня.**

Сьогодні _____

Число ____, місяць _____, день тижня.

Що нас чекає _____.

4. **Прислів'я, приказки та загадки про весну**

Про весну складено багато прислів'їв. Прочитайте декілька.

Як ви їх розумієте?

Весна багата водою. Весна днем красна. У весняну погоду і смутний веселим буває. Весна красна квітками, а осінь - пирогами.

Відгадайте загадки

Тане сніжок,

Все діждалося ... (*Весни*)

Зеленіє лужок,

Гостя нова завітала –

День прибуває –

Холод-сніг увесь прогнала

Коли це буває?

І дарує залюбки

(*Навесні*)

Лісу трави і квітки. (*Весна*)

Ясне сонечко пригріло,

Розігнало довгі сни,

В рівчаках заклекотіло –

5. **Слухання казки «Як приходить весна» (Олег Буцень)**

Зустрілись якось на куці глodu дві сойки. Одна каже:

– Ну й холоднеча! Забарилася весна, не йде до нас.

А друга їй:

– Напевно, десь у снігу загрузла, не добереться ніяк.

І справді, розгулялась наостанку зима. То лютим вітром подме, то віхолу напустить – жбурляє пригорщами снігу. То затягне небо густими хмарами – ясному сонечку годі й пробитися. Сутужно птахам, важко в такий час відшукувати їжу.

Перша сойка каже:

– Щоранку сиджу на верхівці дуба, все весну виглядаю.

– І я,- мовить друга,- вже всі очі видивила. Моя сосна вища за твій дуб. Вона і на пагорку стоїть – однак не видно весни.

– І дарма ви там сидите,- почувся нараз тоненький голосок.

Озиралися пташки, бачать: коло пенька вистромився з-під снігу пролісок.

Зелененький, тендітний такий і киває до них білою голівкою:

– Ви краще на землю подивіться!

Глянули сойки на землю, а воно й справді: проліски на снігу то тут, то там видніють.

Ось як непомітно весна підкралася!

Змахнули весело крилами пташки і полетіли в ліс розповісти подружкам цю радісну новину.

- Про що говорили сойки? Як птахи виглядали весну? Хто повідомив сойкам, що весна вже прийшла? Як приходить весна?

II. Вивчення нового матеріалу.

«Як дізнатися, що вже весна?».

1. Демонстрація відео фрагменту «Перші квіти весни»

<https://www.youtube.com/watch?v=yhvGg7xAGHo>

2. Досліджуємо медіа.

- Як описав проліску О. Буцень? (Тендітна, з білою голівкою)

- А яким ми побачили проліску у відео? (Синенькою)

- Якому джерелу можемо довіряти? Як нам перевірити достовірність інформації?

3. Робота з енциклопедією та Червоною книгою.

Щойно пригріє перше весняне сонечко, у наших лісах з'являються перші вісники весни — тендітні первоцвіти. Ми мало знаємо про них. Дивно, але ці квіти не бояться раптового снігу, морозу. Вони є символом пробудження природи від зимового сну.

Первоцвіти дуже швидко зацвітають, перетворюючи нашу Землю на яскравий килим, але зовсім на короткий час. Наче сама весна нам посміхається й ховається за обрієм. Чи не диво це! Як радісно помилуватися неповторною красою природи — первоцвітами! Перші, ніжні, тендітні, чарівні й неповторні..

Давайте розглянемо, як виглядають первоцвіти у Вікіпедії. А ще багато цікавого про перших вісників весни розповість нам Червона книга України. Мабуть, багато хто й і не здогадується, що майже усі види первоцвітів занесені до Червоної книги, адже їх кількість у природі щороку зменшується.

Рвати і викопувати їх у природі категорично забороняється.

- Що ми можемо робити, щоб зберегти в наших лісах красу первоцвітів? Не рвати самим квіти й не дозволяти, щоб це робили інші.

Первоцвіти швидко в'януть, а люди набирають їх у лісах великими букетами. Часто виривають з корінням чи з цибулинами, не залишаючи жодної надії на порятунк.

До Червоної книги України занесені - підсніжник звичайний, сон широколистий, конвалія звичайна, водяний горіх, барвінок малий, проліска звичайна, первоцвіт весняний.

Зверніть увагу! В Україні взято на облік близько 200 видів рослин, які перебувають на межі зникнення.

В Україні заборонена торгівля ранньоквітучими весняними квітами — первоцвітами. Але на вулицях та ринках міст продаються рослини, занесені до Червоної книги України. Подумайте, якщо ми відмовимося купувати букети первоцвітів, то ними перестануть торгувати.

Продавці первоцвітів порушують закони України «Про Червону книгу України», «Про охорону навколишнього середовища України». Порушників

карають штрафами. Але Закон оберігатиме природу тоді, коли кожна людина шануватиме його, цінуватиме кожну рослину, занесену до Червоної книги. Рідкісні квіти можуть зникнути зовсім, якщо ми не оберігатимемо їх. Тільки від нас самих залежить, чи будуть навесні квітнути першоцвіти в наших лісах.

Тому, перебуваючи на природі, не винищуйте квітів, залишайте майбутнім поколінням куточки первісної краси нашої Землі. Адже кожна рослина неповторна.

4. Розв'язування проблемних ситуацій.

1. Що ти робитимеш, коли на твоїх очах зриватимуть тендітні проліски?
2. Твої дії, коли бабуся на ринку пропонує тобі купити букетик підсніжників, щоб привітати маму із святом весни.

5. Гра з використанням цеглинок лего «Впізнай первоцвіт» (Презентація)

Які це квіти?

- проліски
- конвалія
- підсніжники
- тюльпани
- тройанди
- лілії

6. Весняна руханка

<https://www.youtube.com/watch?v=CB8knPllLp8>

II. Робота над картиною Івана Марчука «А за віконм весна»

III. Перегляд відео фрагменту «Весняні клопоти тварин»

<https://www.youtube.com/watch?v=gAILV0c3CX0>

Робота в групах. Гра «Цікаві мішечки».

Учні передають по колу мішечки. Кожен отримує картку з малюнком тварин. Діти об'єднуються у групи (залежно у кого яка тварина).

Пригадати правила роботи в групі.

Виконати завдання:

Скласти пазл.

Скласти розповідь про тварину (3-4 речення).

Яку назву має тварина?

Яка вона? Де живе?

Як називають її дитинчат? Як зимує тварина?

(Заєць, білка, ведмідь, їжак, лисиця).

Презентація роботи групи.

2. Руханка «Веселі звірята»
<https://www.youtube.com/watch?v=5gxZ2-Нoуqo>

IV. Закріплення та осмислення нового матеріалу.

Гра «Правда чи фальш» (Використовуємо зелені та червоні цеглинки леґо)

- Навесні дні стають коротшими, а ночі довшими.
- Сніги розпускаються.
- Сонечко тане.
- З'являються перші весняні бурульки.
- На деревах набухають квіти.
- Птахи прокидаються від зимового сну.
- Звірі повертаються з теплих країв.

Діти спочатку слухають речення, сигналізують цеглинкою, потім, виправляючи помилки, називають правильно ознаки весни.

- Навесні дні стають довгими, а ночі коротшими.
- Листочки розпускаються.
- Сніг тане.
- З'являються перші весняні квіти.
- На деревах набухають бруньки.
- Звірі прокидаються від зимового сну.
- Птахи повертаються з теплих країв.

2. Створення медіа тексту (робота в групах)

- Розкажіть про весну:

I група – «Синоптики» (Зміни в неживій природі)

II група - «Науковці» (Зміни в житті рослин і тварин)

III група – «Письменники» (Опишіть весняну галявину)

IV група – «Скептики» (Весняні негаразди: дощ, калюжі, болото, бездоріжжя)

- Чому у вас зовсім різні тексти, хоча всі розповідали про весну?

V. Рефлексія

Послухайте «музику весни». Антоніо Вівальді «Весна».

Комбінований урок «Я досліджую світ»

(2 клас)

Тема уроку: Які наші завдання на літо. Про що можна дізнатися, подорожуючи Україною?

Мета уроку: розширити уявлення дітей про літо як пору року, про його ознаки і прикмети; розвивати творче мислення, пам'ять, уяву та увагу; виховувати любов до природи, дбайливе ставлення до неї.

Обладнання: ілюстрований матеріал до теми, підручник «Я досліджую світ. Частина 2» для 2 класу, авторів Гільберг Т. Г., Тарнавська С. С., Гнатюк О. В., Павич Н. М.

Тип уроку: комбінований.

Перебіг уроку

1. Організація учнів до навчальної діяльності.

1.1. Привітання. Стій, друже, зупинись, / Ти у класі не крутись, / Дзвоник всіх за парти / Знання міцні здобувати!

– Доброго дня, учні. Надіюся, що урок подарує вам багато нових вражень та цікавої інформації.

1.2. Перевірка готовності учнів до уроку. На уроці нам потрібний підручник «Я досліджую світ» і ваше бажання відповідати.

1.3. Створення психологічного комфорту та позитивного настрою на уроці(вправа «Таємний друг») – зменшення емоційної напруги та розвиток товариських відносин.

– Хоч вже скоро настане літо, про те я пропоную вам цікаве завдання. На окремих листочках записуємо своє прізвище та ім'я і скручуємо в трубочку. Кожен зараз виходить і витягує із мішечка одну з них і не розповідає нікому, чиє ім'я на їхніх листочках. Віднині ця людина, ім'я якої на листку стає таємним другом, і впродовж трьох днів слід виявляти до неї якомога більше уваги. Через три дні на наступнім уроці ми спробуємо відгадати, хто в кого був таємним другом.

2. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок(використання бесіди із питаннями для роздумів і питань про емоції учнів)

– На попередньому уроці ми обговорювали важливі екологічні проблеми і вирішували чому природа потребує охорони.

– Як ми можемо зберегти нашу планету? (Ми можемо не залишати після себе сміття, берегти світло та воду, заощаджувати одяг, та різні матеріали)

– Як ви почуватимете себе, коли навколо буде чисто та гарно?
(Відповіді учнів)

– До якої книги занесено тварин і рослин, які потрібно оберігати?
(Червоної книги України)

– Що створюють люди для дбайливого збереження окремого місця?
(Люди створюють заповідники – місцини, де охороняють живу і неживу природу)

– Які емоції можуть відчувати тварини в зоопарках? (Відповіді учнів)

– Чим заповідники відрізняються від зоопарків? (Тим, що в зоопарках тварин утримують примусову в клітках, а в заповідниках тварини живуть в дикому середовищі, яке охороняють)

– Що неможна робити в заповіднику? (У заповіднику не можна полювати, ловити рибу, збирати гриби та ягоди)

2.1. Перевірка домашнього завдання. Додому вам було задано підготувати в групах проект «Книга скарг природи». Кожна група представить свою книгу та озвучить скарги. Молодці, ви зробили великий об'єм роботи.

2.2. Створення проблемної ситуації до визначення теми уроку (*побудова асоціативна куща, який також пов'язаний із емоційним асоціативним рядом учнів*). У нас вже завершується чарівна весна і почнеться веселе літо, які слова у вас асоціюються із цією порою року? Кожен нехай вийде до дошки та напише одне слово. Наприклад, в мене літо – це море.

3. Вивчення нового матеріалу.

3.1. Повідомлення теми, мети й завдань уроку та мотивація навчальної діяльності.

– Сьогодні ми розширювати знання учнів про красу і багатство нашої країни та навчимося планувати наш відпочинок.

3.2. Підготовча робота до сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу (*вправа «Ознаки літа»*)

– Які основні ознаки літа ви знаєте? (Основна ознака літа – це тепло. Сонце знаходиться високо над землею і добре прогріває землю і воду. День довший за ніч)

– Які місяці літні, як вони називаються? (Є три літні місяці: червень, липень і серпень)

- Які емоції у вас виникають, коли ви чуєте слово літо? (Відповіді учнів)
- Чим можна займатися влітку? (Влітку можна загорати, купатися у водоймах, гратися на свіжому повітрі, мандрувати)
- Що може бути небезпечно влітку? (Влітку потрібно бути обережним на сонці, щоб не отримати сонячний удар. Також небезпечно самому купатися в ставках, озерах)

3.3. Розповідь вчителя з елементами бесіди.

- Ось уже зовсім скоро настане літо. Ви зможете набратися сил для продовження своєї мандрівки країною знань у наступному класі.
- Літо – це пора, яка дає нам змогу добре відпочити, покращити здоров'я. Проводити цю теплу пору року можна дуже різноманітно, граючи та відпочиваючи, навчаючись та розвиваючи свої творчі здібності.
- Що ви плануєте робити літом? (Відповіді учнів)

3.3.1. Гра «Безпечно-небезпечно». Зіграємо в гру «Безпечно-небезпечно». Я буду зачитувати вам речення, якщо робити те про що сказано в реченні небезпечно – тупайте ногами, якщо безпечно – плескайте в долоні.

- Відпочивати на воді лише у спеціально відведених місцях – безпечно.
- Наближатися до води і заходити в неї без нагляду дорослих – небезпечно.
- Стрибати та гойдатися на надувних матрацах – небезпечно.
- Заходити у воду повільно, щоб адаптуватися до зміни температури – безпечно.
- Купатися самому і запливати за буйки – небезпечно.
- Пірнати в малознайомих місцях – небезпечно.

Складання плану літнього відпочинку.

- Для того, щоб провести літній відпочинок з користю потрібно його наперед планувати. Тому зараз кожен складе план власного літнього відпочинку. На це даю вам 5 хвилин.

- Закінчуйте записувати. Хто зачитає нам свій план? (Відповіді учнів)

Фізкультхвилинка

Проведемо фізкультхвилинку, щоб відпочити від завдань.

Додаток №1 https://www.youtube.com/watch?v=q2gT1d_JFR4

3.4. Первинне закріплення, осмислення та систематизація учнями нового матеріалу(робота із прислів'ями про літо). Про літо є багато різної народної творчості. Зачитайте на дошці три прислів'я: Хто влітку ледарює, той узимку біду чує. Коли влітку не ходив по малину, взимку вже пізно. Літо

запасає, а зима з'їдає. Яке прислів'я вам сподобалося найбільше? Чому?
(Відповіді учнів)

4. Закріплення й узагальнення вивченого матеріалу.

4.1. Розповідь вчителя про міста України.

- Літо це також прекрасна пора для мандрівок. Про що можна дізнатися подорожуючи Україною? (Можна дізнатися нашу історію, різні традиції, звичаї).

- Найбільшим містом та столицею України є Київ. Для справжнього знайомства зі столицею не вистачить і цілого місяця – аж стільки тут різних цікавинок! Але це не просто місто з тисячолітньою історією, воно має також сучасні хмарочоси та технології. Найвідомішими місцями є Золоті ворота, Батьківщина-мати і Хрещатик. (*Легенда про заснування Києва*).

Додаток №2. Львів – це місто просякнутим ароматами кави та шоколаду. Сюди їдуть за романтикою, атмосферою старого міста та історичними пам'ятками. Львів – це справжнє європейське місто. Найвідомішим місцем, яке обов'язково потрібно відвідати є Площа Ринок.

Додаток №3. Найкolorитнішим містом України є Одеса, яка знаходиться на березі моря. Приїхати сюди варто не тільки задля відвідування легендарного Оперного театру або численних пляжів. В Одесі обов'язково слід поторгуватися на Привозі, і, звичайно, перелічити всі Потьомкінські сходи.

Додаток №4

4.2. Перегляд відео «7 рукотворних чудес України». Про інші чудеса України ви дізнаєтеся із цього відео. *Додаток №5*
<https://www.youtube.com/watch?v=kDh6bdJpOGE>

5. Підсумок уроку.

5.1. Підсумкове слово вчителя. Наш урок вже добігає до кінця. В якому куточку України ви вже побували? (Відповіді учнів). - Яке місто вас вразило і захопило найбільше? (Відповіді учнів). - Які емоції ви відчули на уроці? З чим ці емоції та настрої пов'язані? (Відповіді учнів). - Що обов'язково ви зробити цього літа? (Відповіді учнів)

5.2. Інструктаж до виконання домашнього завдання. Вдома доповніть разом із батьками свій план літнього відпочинку і на наступному уроці ви нам його ще раз зачитаете.

5.3. Оцінювання навчальних досягнень учнів. Сьогодні на уроці були активними ..., тому вони отримують хороші бали, інші, хто не відповідав сьогодні залишилися без оцінок.

До побачення, діти! Дякую за співпрацю!.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

Масанюк Б.П.

(підпис)